

Musikliv i Sverige kring år 1800: Johan Gottfrid Zaars karriär

Boel Lindberg

Något år efter invigningen 1773 av Gustav III:s opera i Stora bollhuset i Stockholm utökades ensemblen med den unge sångaren och violinisten Johan Gottfrid Zaar (1754–1818) bördig från Karlshamn.¹ Hans karriär tycktes peka rakt uppåt ända tills han 1780 blev inblandad i en skandal som gjorde det omöjligt för honom att stanna kvar vid Operan eller i övrigt delta i huvudstadens musikliv. Under åren som följde tvangs han i stället söka sin utkomst som kringresande musiker i större svenska städer och i städer i grannländerna.

Flera skriftställare och historiker som intresserat sig för den upplösliga av kulturlivet som skedde under Gustav III:s regerings-epok kom tidigt att plocka upp Zaars livsöde och det är därför lätt att hitta biografiska uppgifter om honom. De behandlar främst hans tid i Stockholm på 1770-talet.² Mitt bidrag i denna antologi tar fasta på hans liv och karriär åren 1780–1811 då han tvangs dra sig undan huvudstadens offentliga musikliv. Syftet är att med hjälp av

¹ Stavningen av Zaars mellannamn – Gottfrid – är i många källor ”Gottfried”. I denna text används genomgående stavningen Gottfrid.

² Den äldsta tryckta biografien om Zaar finns i Carl Sjöström i *Blekingeska nationen 1697–1900: biografiska och genealogiska anteckningar jemte historik* (Lund, 1901), 204–207, <http://runeberg.org/bln16-1900/>. Den bygger på uppgifter som Sjöström fått direkt från skriftställaren Birger Schöldström (1840–1910). En förhållandevis fyllig biografi om Zaar ges av Rune Hillbom i ”Blekingesonen Johan Gottfrid Zaar: hans konstnärliga gärning och äventyrliga liv”, *Blekingeboken*, 63 (1985), 31–54. Jfr även Gunhild Karle, *Kungl. Hovkapellet i Stockholm och dess musiker 1772–1818* (2 uppl., Uppsala, 2001), 298 ff.

hans omväxlande resande runt om i Sverige och i angränsande länder fånga några framträdande drag i det sena 1700-talets och tidiga 1800-talets musikliv som hans turnerande synliggör. Under den tid han höll sig borta från Stockholm kom han under några längre perioder att bo och verka i Göteborg, Karlskrona och Örebro, men också under kortare perioder besöka bland annat Åbo, Lund, Jönköping och Norrköping. Hans flackande härs och tvärs efter arbetstillfällena ledde även till relativt långa vistelser i Kristiania, St. Petersburg, Köpenhamn, Helsingör och Lybeck. Denna del av hans liv ger en förhållandevis mångsidig och bred bild av svenskt musikliv utanför Stockholm. Därtill ger den en inblick i hur musiklivet gestaltade sig i våra grannländer och hur musikaliska influenser utifrån nådde Sverige under denna tid.

Framställningen har fyra delar. I en första del tecknar jag konturerna av Zaars musikerkarriär från hans uppväxt i Karlshamn till hans död i Stockholm 1818. I den andra delen beskriver och analyserar jag några framträdande drag i de lokala musikmiljöer som han kom i kontakt med och redovisar sakförhållanden som belyser de villkor som gällde för musikutövning i dessa orter. I del tre skärskådar jag Zaars vistelse i Karlskrona 1797–1799 främst utifrån de försök han här gjorde att vitalisera och förnya det lokala musiklivet. I framställningens sista del diskuterar jag några mer långsiktiga perspektiv på svenskt musikliv 1770–1820 som granskningen av Zaars karriär synliggör.

I stället för att se varje lokalt musikliv som något unikt, eller vilket vanligen är underförstått med Stockholm som ”modell” för musiklivet i mindre svenska städer, har jag valt att lyfta fram den betydelse en mer vittomfattande och traditionstyngd musikkultur som var förhärskande i länderna runt Östersjön (inklusive Norge) alltsedan senmedeltiden hade för Sverige långt in på 1800-talet. Utmärkande för denna var att nya impulser nådde Sverige och spreds i landet väl så ofta av musiker och musikälskande amatörer med internationella kontakter som var verksamma i hamnstäder som Karlskrona, Karlshamn, Ystad, Helsingborg, Göteborg och Norrköping, som genom musiker som då och då ”gästspelade” i landsorten men hade centralorten Stockholm som bas. Jag ifrågasätter således relevansen av att anlägga ett ensidigt centrum-periferi perspektiv på musiklivet i Sverige vid denna tid, då känslan för Sverige som nation fortfarande var svag.

Orter i vilka Johan Gottfried Zaar vistades och gav konserter i 1756–1818

Karlshamn 1756–1772,

Lund, 1772–73, korta besök 1796–tillfr

Stockholm, 1763–1780, kort besök 1796,
1811–1818

Åbo, kort besök 1782

Kristiania, 1782–90 (periodvis) samt ev. 1793

Göteborg, 1787–1788

Helsingör, några år i början av 1790-talet

Lybeck 1793–96

Norrköping, korta besök 1796, 1797

Karlskrona, kort besök 1796, bofast 1797–1799

Örebro 1799–1811

En förutsättning för att bilden av Zaars livslopp blir trovärdig är givetvis att den utgår från pålitliga källor. Mycket var känt om Zaars öden sedan tidigare, men jag har hittat nya uppgifter om honom som i några fall är mer tillförlitliga än de som tidigare meddelats i de publicerade biografierna. Dessa nya källor redovisas löpande i texten. Flera nya fakta om Zaar som jag redovisar bygger på tidningsannonser som han själv satte in i lokala pressorgan. Att denna källgrupp är rikt representerad i min undersökning har sin förklaring i att det numera genom Kungliga bibliotekets söktjänst *Svenska Dagstidningar* enkelt går att ta del av digitaliserade utgåvor av svenska dagstidningar från tidigt 1700-tal och fram till början av 1900-talet.³ När covidpandemin slog till 2020 blev detta en av de få utvägar jag hade att fortsätta vara aktiv som forskare i ett projekt om 1800-talets

³ Se <https://tidningar.kb.se/>.

musiksällskap som jag från och till ägnat tid åt i flera år. Det visade sig dessutom vara extra lätt att hitta material om Zaar eftersom hans efternamn var förhållandevis ovanligt.⁴

”...har vandrat mycket omkring och mycket igenom”: Johan Gottfrid Zaar (1754–1818)

1754–1780: Karlshamn, Lund och Stockholm

Johan Gottfrid Zaar föddes och växte upp i Karlshamn. Fadern, Johan Zaar (1712–1786), var fältskär och stadskirurg.⁵ Modern, Anna Zaar, f. Alm, dog 1768 innan Johan Gottfrid och hans två år yngre bror nått mogen ålder. Efter skolgång i Karlshamn antogs han 1771 för studier i juridik vid Lunds universitet. Hans skolgång hade omfattat en grundlig utbildning i sång och violinspel. Det medförde att han även antogs som stipendiat i det akademiska kapellet i Lund.⁶

Zaars tid i Lund som juridikstuderande och musikstipendiat avbröts efter bara ett år. Kanske hängde detta samman med hans stora musikaliska förmåga, omvittnad redan i det introduktionsbrev som rektorn för Karlshamns skola utrustat honom med.⁷ Själv påstår Zaar i sin autofiktiva roman, att han tidigt, möjligen redan 1772, gavs möjlighet att spela och sjunga inför Gustav III.⁸ Detta möte kan förklara

⁴ Det behöver påpekas att sökningar i *Svenska Dagstidningar* inte är helt tillförlitliga i fråga om att fånga in allt som skrivits om ett fenomen. Begränsningar är exempelvis dåligt tryck (bland annat svag tryckfärg eller oskicklig typsättning) i de tidnings-exemplar som skannats in. Sökmotorn verkar dessutom inte vara fullt upplärd på de varianter av frakturstil som förekommer i dagstidningar från 1700-talet och tidigt 1800-tal. ”Manuell sökning”, sida för sida är därför att rekommendera om man vill vara helt säker på att täcka en viss fråga eller ett visst ämne.

⁵ Citatet i rubriken, som avser Zaars kringflackande som musiker, är hämtat ur ett brev av tidningsmannen K.K. Gjörwell till A.D. Hummel daterat 10 oktober 1799 bevarat i Kungliga bibliotekets handskriftssamling och återgivet i Karle, *Hovkapellet i Stockholm*, 307.

⁶ Uppgifterna om Zaars uppväxt, tidiga skolgång och första yrkeserfarenheter bygger på uppgifter i Hillbom, ”Blekingesonen Johan Gottfrid Zaar”. Hillboms framställning stöder sig i långa stycken på en framställning i Sjöström, *Blekingeska nationen 1697–1900*, 204 ff. samt på Johan Gottfrid Zaars autofiktiva roman *En svensk acteurs egen berättelse, om desz ungdoms händelser* (Stockholm, 1780).

⁷ Arkivcentrum Syd, Lunds universitets arkiv, Kansliet, Serie EX nr 7 Studentinskrifningshandlingar 1770–1775, Brev 1772, d 3 febr till Rector Magnificus från Jöns Wettersén, Rector Sch: Carlshamn.

⁸ Zaar, *En svensk acteurs egen berättelse*, 8–9.

att han 1774 finns upptagen som sångare och aktör vid den nya Operan i Stora bollhuset i Stockholm.⁹ Zaar kombinerade detta engagemang med en anställning som extra kanslist på riksbanken och statskontoret. Förutom framträdanden vid Operan som sångare deltog han som violinsolist, sångare och kompositör vid konserter som musiker ur Hovkapellet anordnade 1778 och 1779.¹⁰

Någon gång under 1770-talet gifte sig Zaar med Anna Maria Aronsson, bördig från Värmland. Äktenskapet upphörde tidigt, efter att hustrun förälskat sig i adelsmannen och officeren Magnus Lannerstierna. Skilsmässan i december 1779 väckte skandal sedan

det kom fram att Lannerstierna betalat de stora skulder som paret Zaar dragit på sig och som motprestation krävt att äktenskapet skulle upplösas på grund av otrohet från Zaars sida. Vanära drabbade alla inblandade, sannolikt efter ett direkt ingripande från Gustav III. Lannerstierna, som en gång varit page hos Gustav III, avskedades från sin tjänst som livdrabant och tvingades flytta med sin nya hustru och nyfödde son till Strömstad. Under 1780 miste också Zaar sin anställning vid Kungliga Operan.

Zaar dröjde sig kvar i Stockholm en tid efter skandalen. Utöver medverkan i några av Hovkapellets konserter våren 1780 ägnade han

Gustaf III:s opera (på bilden till vänster om Storkyrkan). Teckning av Martin Rudolf Heland ca 1780. 1774–1780 var Johan Gottfried Zaar verksam som sångare och aktör i Gustav III:s opera, som sedan 1772 var inrymd i Stora Bollhuset vid Slottsbacken i Stockholm. Övriga byggnader från vänster är Tessinska palatset, (Stora Bollhuset), Storkyrkan och Stockholms slott. Wikimedia commons.

⁹ Karle, *Hovkapellet i Stockholm*, 298 ff.

¹⁰ Enligt annonser i *Dagligt Allehanda* och *Stockholmsposten* medverkade Zaar som sångare, violinsolist och kompositör vid sammanlagt 7 konserter i Riddarhusets stora sal anordnade av musiker ur Hovkapellet i november och december 1778 (3 konserter) och i mars, och oktober–december 1779 (4 konserter). Se vidare databasen *Svenska Dagstidningar*, <https://tidningar.kb.se/>, och sökordet "Zaar", för dessa år och månader.

tid åt att i autofiktionens form skriva om de omvälvande händelser han varit med om. Hans skrivalster *En svensk acteurs berättelse, om dess ungdoms händelser*, trycktes anonymt av Carl Stolpe samma år. Det gäller som en av de första romanerna på svenska. Litteraturforskaren Fredrik Böök, som var den som lyckades avslöja att upphovsmannen var Johan Gottfrid Zaar, ser den som en ”bastard mellan memoarer och roman”, där huvudsyftet var att tjäna pengar.¹¹

1781–1788: Kristiania, Åbo, St. Petersburg, Göteborg

Efter 1780 försvinner Zaar ur Operans förteckning över anställda artister. Alla tillgängliga källor om honom berättar om en lång följd av år härefter då han sökte sin försörjning som kringresande musiker. En källa uppger att han lämnade Stockholm redan 1780 och under åren 1781–90 och 1793 uppehöll sig i Kristiania.¹² Andra källor visar att han hösten 1782 gav konserter i Åbo och även var bosatt i Göteborg 1787–1788.¹³

I Kristiania var Zaar verksam som galanterivaruhandlare (bedrev handel med prydnadsvaror) och musiklärare men tog även aktiv del i stadens dramatiska och musikaliska liv och gav själv flera konserter. Dessutom fungerade han en period 1784–1786 som konsertmästare och lärare för medlemmar i ett musikaliskt sällskap som gav konserter i stadens rådstuesal.¹⁴ Någon gång under denna period gifte han sig med Chatarina Maria Frederique/Frederike de Pauly (1762–1834), dotter till franske konsuln i Kristiania, Pierre de Pauly. Hon drev en flickpension men var också verksam som sömmerska.¹⁵

¹¹ Fredrik Böök, *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809* (Diss. Stockholm: Bonnier, 1907) 323 f.

¹² Hillbom, ”Blekingesonen Johan Gottfrid Zaar”, 38 ff. Hillboms framställning om Zaars vistelser och resor 1780–1793 är inte helt pålitlig. Bland annat saknas uppgifter om Zaars vistelse i Åbo 1782 samt i Göteborg 1787–88. Vidare är sannolikt uppgiften om att han med hustru och barn återvände till Kristiania 1793 felaktig.

¹³ *Stockholmsposten* (17 december 1782), 3. Notisen återfinns under rubriken ”Nyheter” daterad ”Åbo, den 5 December”.

¹⁴ Hampus Huldt-Nyström, *Fra Munkekor til Symfoniorkester. Musikliv i det gamle Christiania og i Oslo* (Oslo: Filharmonisk selskap, 1969), 25. I denna källa stavas Zaars efternamn ”Zahr” men utifrån vad den förmedlar är det tydligt att det rör sig om Johan Gottfrid Zaar.

¹⁵ Rune Hillbom, ”Blekingesonen Johan Gottfrid Zaar”, 38 ff. Hustruns förnamn stavas på många sätt i de källor jag anlitat. I fortsättningen används formen Frederike.

Parets första barn, dottern Frederica Catharina Elisabeth föddes i Kristiania i december 1787.¹⁶

Tidigare samma år som dottern föddes återfinns familjen i Göteborg där Zaar lyckats få en anställning som kantor i domkyrkan. Utanför tjänsten ordnade han subskriberade konserter. Hustrun Frederike medverkade som sångerska vid några av dessa och annonserade också i dagspressen att hon var beredd att undervisa flickor i hel- eller halvpension i bland annat franska, historia, språk och musik. Familjens ekonomi var knagglig och hösten 1788 gick det inte längre för dem att få ihop medel till en dräglig tillvaro. I början av september kunde göteborgarna ta del av nyheten att Zaar ”till undvikande af sine Borgenärsers kraf, begifwit sig härifrån till Norrige”.¹⁷ Genom offentlig stämning kallades Zaar därefter vid tre tillfällen förgäves till Rådhusrätten i Göteborg.¹⁸ Det sista som är känt om denna för Zaar och hans hustrus sorgliga historia är att det i februari 1789 anordnades en offentlig auktion i stadskirurgen Meinkes hus där ”afwekne Zaars quarlåtenskap, bestående af Tenn, Koppar, Järnsaker, Linkläder, et Claver, Meubler, Husgerådssaker, Porcellaine, Glas och Böcker m.m.” försålles.¹⁹

1788–1796: Kristiania, Köpenhamn, Helsingör, Lybeck

Paret Zaar flydde således Göteborg hals över huvud, lämnande det mesta av sitt bohag efter sig. Första flyktorten blev Kristiania där Frederikes familj var bosatt vid denna tid.²⁰ En källa vet att berätta att Zaar gav en eller flera konserter i rådhuset där och att hustrun sannolikt medverkade i några av dessa som sångare. Zaar tog också upp handeln med galanterier och Frederike sin tillverkning av dampynt. Någon ny karriär i denna stad blev det emellertid inte. Någon gång under 1790 reste de från Kristiania.²¹

Övriga uppgifter om var familjen Zaar-Pauli uppehöll sig under åren 1790 och fram till våren 1796 är osäkra. Det är känt att en son,

¹⁶ Hon föddes 16 [eller möjligen 26] december 1787 vid vad som förefaller ha varit ett tillfälligt besök i Kristiania. Örebro Nikolai Kyrkoarkiv, A1/13 (1806–1810), 242. Familjen var då redan bosatt i Göteborg.

¹⁷ *Göteborgska Nyheter* och *Göteborgs Tidningar* (6 september 1788).

¹⁸ *Posttidningar* (29 september 1788, 13 oktober 1788 och 8 januari 1789).

¹⁹ *Göteborgs Allehanda* (17 februari 1789).

²⁰ Halvard Leira, Iver B. Neumann, ”Fremmede konsuler i Norge ca 1660–1905”, i *Historisk Tidskrift* (DK), 07/01 (2006), 465.

²¹ Hillbom, ”Blekingsonen Johan Gottfrid Zaar”, 39 f.

Ludvig Gustaf Zaar, föddes i Helsingör 1792 och ytterligare en son, Johan Vilhelm Gottfrid Zaar, i Lübeck 1794.²² I stadsarkivet i sistnämnda stad finns ett dokument, upprättat av Zaar själv 1793, där han berättar om sin utbildning, tidigare anställningar och familjens tid i Danmark och Tyskland under 1790-talet. Dokumentet har formen av en anställningsansökan.²³ Med reservation för att Zaar hade all anledning att försköna sitt CV tillför det en del ny information om hans och familjens liv ca 1781–1793 utöver vad som här ovan relaterats. Ny är uppgiften att Zaar en tid i början av 1780-talet hade varit anställd som musiker hos greven Danneskiöld Larwig i Norge. Denne hade skickat honom till St. Petersburg för studier under tre månader vid stadens musikakademi.²⁴ Efter grevens död hade Zaar bland annat varit verksam som konsertmästare i Kristiania.²⁵ Om sin vistelse i Köpenhamn och Helsingör skriver han att han förgäves sökt anställning i det danska kungliga hovkapellet, men att han, när han förstod att infödda danska musiker hade företrädre både till tjänster i hovkapellet och som stadsmusikanter, gett upp tanken på en framtid i detta land.²⁶ Familjen sökte sig i stället till Tyskland. Framgångar vid konsertuppträdanden och andra uppdrag i Lübeck hade lett till beslutet att i denna Hansastad ansöka om en vakant rådmusikeranställning.²⁷

Zaars ansökan beviljades och han anställdes som ”Ratsmusiker” den 6 november 1793. Denna ställning upprätthöll han endast en kort tid och avvek sedan.²⁸ Familjen höll sig ändå kvar i staden fram

²² Hillbom, ”Blekingesonen Johan Gottfrid Zaar”, 39–40.

²³ Heinrich Schwab, ”Der Ostseeraum. Beobachtungen aus seiner Musikgeschichte und Anregungen zu einem musikhistoriographischen Konzept”, in Ole Kongsted (hrg.) *Studia Musicologica Regionis Balticae* (Köpenhamn, Capella Hafniensis Editions, 2011), 50 f.

²⁴ Zaars arbetsgivare i Norge var Christian Conrad Danneskiöld-Laurvig (1723–1783), jfr: ”Danneskiöld-Samsøe”, <https://en.wikipedia.org/wiki/Danneskiöld-Samsøe>, hämtad 22 juli 2023.

²⁵ Jfr ovan fotnot 13.

²⁶ 1776 infördes ”loven om infødsretten” i Danmark. Den slog fast att samtliga statliga och kommunala ämbeten framöver skulle förbehållas de som var födda i den dansk-norska dubbelmonarkin. Lagen gällde fram till 1800. Se: Jens Henrik Koudal, *For borgere och bønder: Stadsmusikantvæsendet i Danmark ca. 1660–1800* (Köpenhamn, Capella Hafniensis Editions, 2011), 50 f.

²⁷ Schwab, *Der Ostseeraum*, 50 f.

²⁸ Johann Hennings und Wilhelm Stahl, *Musikgeschichte Lübecks* (Kassel und Basel: Bärenreiter-Verlag, 1951), 105.

till 1796, sannolikt för att praktiskt hantera den yngste sonens födsel i maj 1794. Knappt två år senare tog de sig tillbaka till Sverige.

1796–1797: Lund, Karlskrona, Stockholm, Jönköping

Det tidigaste spåret som vittnar om att familjen Zaar återvänt till Sverige finns i en notis i *Inrikes Tidningar*.²⁹ Enligt denna landsteg Zaar den 3 april 1796 i Ystad från postjakten Kronprins Gustaf Adolph som lämnat Stralsund en dag tidigare. Den 27 april låter Zaar meddela i Lundatidningen *Nytt & Gammalt* att han på grund av hustruns sjukdom måste uppehålla sig längre än tänkt i Lund, vilket gör det troligt att detta blivit den första uppehållsorten.³⁰

Senare i maj återfinns Zaar i Karlskrona. I samma tidning där detta meddelas finns en notis om att han samma dag tänker ge en stor fullstämmig konsert, (en konsert med musik där alla stämmor var besatta), i Börssalen i Karlskrona.³¹ Efter bara några dagar ger sig familjen i väg till Stockholm.³² Här tycks Zaar ha letat ivrigt efter utkomstmöjligheter. I juli 1796 uppträder han med en violinkonsert av Feliks Janiewics på "Kgl. Mindre Theatren" i pausen mellan två korta skådespel.³³ Drygt en vecka senare lyckades han på samma teater få än större utrymme genom att ge en stor och "fullständig" vokal- och instrumentalkonsert. Hustrun Frederike medverkade med en aria.³⁴

Allt tycktes nu gå väl för Zaar fram till dess att allmänheten i augusti kunde ta del av ett meddelande i *Posttidningen* om att Rådstugurätten i Göteborg den 31 augusti skulle avkunna dom i "Cessions- och Concursumålet" mellan skeppshovmästaren Sandberg och "förrymde Cantorn" Johan Gottfrid Zaar samt deras samtliga

²⁹ *Inrikes Tidningar* (19 april 1796).

³⁰ *Nytt och Gammalt* (27 april 1796).

³¹ *Carlskrona Weckoblad* (28 maj 1796). I annonsen saknas uppgifter om vilka andra musiker som medverkade i konserten. Sannolikt rör det sig om en krets amatörmusiker som ställde upp när kringresande musiker besökte staden.

³² *Carlskrona Weckoblad* (3 juni 1796), notis om "utpasserade" med uppgift om att Zaar ämnar fara till Stockholm.

³³ Annons i *Dagligt Allehanda* (19 juli och 20 juli 1796) samt i *Stockholmsposten* (20 juli 1796). Feliks Janiewicz (1762–1848) var en polsk violinist som från 1780-talet hade stora framgångar på kontinenten.

³⁴ Annons införd i *Stockholmsposten* (28 och 29 juli 1796) och i *Dagligt Allehanda* (28 juli 1796).

borgenärer.³⁵ Zaar är snabb att försvara sin heder. I *Dagligt Allehanda*, Stockholms bäst spridda dagstidning vid denna tid, fick han utrymme att rentvå sig. Han är kränkt över att bli kallad "förrymd Cantor". Dels har han hos överståthållarämbetet i Stockholm visat upp att han blivit lagligen förpassad till utrikes ort av magistraten i Göteborg, dels redan för fyra månader sedan på flera ställen i riket visat upp lika behörig förpassning från Stralsund till Stockholm. Magistraten i Göteborg har dessutom fått reda på hans återkomst till Sverige genom den underrättelse de fått från stadssekreteraren i Karlshamn om att den i Göteborg avlidne löjtnanten Åhman testamenterat tillgångar till förmån för Zaars söner.³⁶

Det är svårt att veta om tidningsskriverierna utgjorde ett hinder för Zaar att åter etablera sig i Stockholm men han ger i vart fall inga fler konserter där under hösten. Först i januari följande år dyker det upp annonser i stockholmspressen om att Hovkapellet till förmån för Herr J.G. Zaar under "Kongl. Musik-Directeuren och Aboten [sic] Herr Voglers ledning" skall ge en konsert i stora börssalen. Det rör sig om en påkostad konsert där flera av Hovkapellens musiker framträdde som solister.³⁷ Att konserten ordnas till förmån för Zaar och med ett så massivt uppbåd av hovkapellister talar för att han fortfarande var högt skattad för sin musikaliska skicklighet. En spekulatation från min sida är att han kan ha försökt att få en tjänst i Hovkapellet, men att en ledig sådan inte fanns. Att konserten ordnades till hans förmån skulle då vara ett sätt visa att han ändå var högt skattad i professionella kretsar.

Drygt en månad efter konserten i Stockholm ger Zaar en konsert i Jönköping. I en förhandsnotis om denna införd av Zaar samma dag som konserten ägde rum kallar han sig "Kongl. Kammar-Musicus från Stockholm".³⁸

³⁵ *Posttidningar* (11 och 15 augusti 1796), 4.

³⁶ *Dagligt Allehanda* (24 augusti 1796), 2. Inget nämns här om vad som testamenterats till sönerna.

³⁷ Programmet som annonserades 13 och 14 januari 1797 i *Dagligt Allehanda* omfattade 9 nummer: 1) Ouvertyr av Mozart; 2) Violinkonsert av Giornowitchi (Zaar solist); 3) Aria Bravura av Sacchini (fru Olin solist); 4) Cellokonsert [anonym] (Megelin solist); Paus. 5) Klarinettkonsert av Gränser (Krusell solist); 6) Aria [anonym] (fru Olin solist); 7) Dubbelkonsert för valthorn av Hofmeister (Grönros och Taxell solister); 8) Dubbelkonsert för violin av Viotti (Norman och Zaar solister); 9) Finale.

³⁸ *Jönköpings Allehanda* (11 februari 1797).

1797–1799: Karlskrona, utflykter till Göteborg och Jönköping

Senare i februari 1797 fanns familjen Zaar åter i Karlskrona.³⁹ I stadens enda dagstidning, *Carlskrona Weckoblad*, kan invånarna läsa om familjens planer:

Til underrättelse för Stadens Respective Familier och Inwånare, anmäles i ödmjukhet, at Kongl. Kammar-Musicus Zaar från Stockholm är hitkommen, och ärnar at såsom född Blekings Bo, efter flere års utrikes resor och ärfarenhet, såsom nyttig swensk Medborgare tilbringa sin öfrige lifstid i sin fosterbygd, och här i staden etablera sig.⁴⁰

Zaar presenterar också hustrun Frederike som under sin tid som ogift ”informerat de första Familliers barn här i staden.” Hon hoppades nu kunna motta hederliga och bättre mäns barn i hel eller halvpension med undervisning i bland annat språk och musik samt för flickors del alla förekommande husliga sysslor inklusive sömnad.⁴¹

Redan i början av april hade familjens planer gått någorlunda i lås. En permanent bostad hade hittats som också inrymde en ”Informations- och Educationsinrättning”. Verksamheten leddes av Frederike Zaar medan Johan Gottfrid Zaar erbjöd ”Information” 1 à 2 timmar per dag i såväl sång och musik som franska språket. Vidare hade Zaar etablerat kontakt med stadens musicerande amatörer och tillsammans med dem redan genomfört flera subskriberade konserter.

Den önskan om att kunna tillbringa sin återstående livstid i hembygden som Zaar uttalade i *Carlskrona Weckoblad* infriades aldrig. Genom en mängd annonser och notiser som han får införda i tidningen går det att följa hur han under de följande två åren hektiskt försöker hitta bärgring i staden.⁴² Först på agendan stod att slå mynt av sin musikaliska kompetens som sångare, violinist, musikanförare och entreprenör. Våren 1797 genomförde han med hjälp av musikamatörer ett antal subskriptionskonserter och detta upprepades våren 1798 och 1799. Vidare bjöd han ut sina tjänster som privatlärare i musik. Karlskrona hade inget gymnasium vid denna tid,

³⁹ *Carlskrona Weckoblad* (25 februari 1797).

⁴⁰ *Carlskrona Weckoblad* (3 mars 1797).

⁴¹ *Carlskrona Weckoblad* (3 mars 1797).

⁴² Samtliga dessa notiser är tillgängliga i databasen *Svenska dagstidningar*.

vilket innebar att staden saknade en ordnad kvalificerad musikundervisning.⁴³

Zaar gav sig också på att ordna teaterföreställningar. 1798 stod han bakom en ansökan till Kungl. Maj:t om ett privilegium att inrätta en fast och stående teater i Karlskrona. I säker förhoppning om att detta skulle beviljas satte han under sommaren upp teaterstycken med inlagda arior som han själv komponerat.⁴⁴ Föreställningarna avslutades med att han brände av ”kinesiska mekaniska teaterfyrverkerier”. Hans engagemang för teatern fortsatte under 1799 med uppsättning av fler pjäser.

Med modernt ordval skulle Zaar sannolikt kallats festfixare. En sådan roll hade han vid de festligheter som ordnades när Gustaf IV Adolf mötte den blivande drottningen då hon i oktober 1797 ankom med båt till Karlskrona. Zaars uppdrag innefattade dels komponerande, inövande och anförande av ett körverk som uppfördes i stor skala utomhus, dels inblandning i de pyrotekniska anordningar (ljusspel, illuminationer med mera) som efter mörkrets inbrott visades upp i centrum av staden. Under sensomrarna 1798 och 1799 tog han åter upp denna roll när han arrangerade en vauxhall, en nöjespark utomhus på Hästö, en ö på kort roddavstånd från Karlskrona.⁴⁵ En betalande publik bjöds där på musik i samband med intagande av mat och dryck och när de senare promenerade runt i naturen. Zaar skötte det mesta: försäljning av biljetter, inhyrning av krögare och båtar för transport till ön, uppbådande av en musikensemble som spelade under hans ledning samt allt som behövdes för ett avslutande fyrverkeri.

Andra födkrokar för familjen Zaar var hustruns hel- och halvpension för flickor. Hon tillverkade och sålde också grannlåt för fruntimmer. En inkomstkälla var vidare hantering av abonnemang

⁴³ Bristen på högre musikutbildning i Karlskrona var inte minst märkbar några decennier senare då Karlskrona musiksällskap bildades 1815. En av sällskapets tidigaste insatser var att starta en musikskola. Jfr Boel Lindberg, ”Att bidra till ’hjärtats och böjelsernas förädling’. Musicerande sällskap i svenska städer 1790–1860”, i *Musikaliska sällskapet i Visby 200 år 1815–2015* (Visby, 2016), 95.

⁴⁴ *Carlskrona Weckoblad* (12 maj 1798); Hillbom, ”Blekingesonen Johan Gottfrid Zaar”, 46.

⁴⁵ Hillbom, ”Blekingesonen Johan Gottfrid Zaar”, 49 f.

"Utsigt af Carlskrona med Pottholmen". Akvarell av Elias Martin, 1780. Vy över Karlskrona från den bro som länge utgjorde stadens enda förbindelselänk med fastlandet. Bron ledde från Pontarholmen (Pottholmen) till Trossö där de centrala delarna ligger. Trossö saknar helt naturliga vattenkällor, varför allt vatten som invånarna behövde långt in på 1800-talet måste forslas på kärror över denna bro. Ett av de näringsfång Johan Gottfried Zaar försökte sig på som komplement till sin verksamhet som musiker var att erbjuda abonnemang på daglig leverans av vatten. Kulturhotell.se.

för hushållens försörjning av vatten.⁴⁶ 1798 öppnade Zaar slutligen ett kaffehus med tillhörande biljardsalong. Oturligt nog kom det redan i april följande år en kunglig förordning som förbjöd införsel och nyttjande av kaffe. Detta blev dödsstöten för Zaars kaffehus. Biljardsalongen hade han då redan blivit "bestulen" på; en driftig person passade på att ta över driften i samband med att Zaar gjorde en resa till Kristianstad.

⁴⁶ I de centrala delarna av Karlskrona, som var byggda direkt på klippor, saknades helt naturliga vattenkällor. Ända fram till 1863 då en vattenreservoar togs i bruk behövde allt vatten forslas in i staden.

Sistnämnda resa, som endast är dokumenterad genom uppgifter Zaar lämnar i en tidningsnotis i *Carlskrona Weckoblad*, är en i raden av resor till andra städer som han gjorde under åren familjen var bosatt i Karlskrona. En av dessa var till Göteborg där han vistades och gav konserter under oktober 1797 fram till januari 1798. Sistnämnda år gjorde han vidare åter ett kortare besök i Göteborg. På vägen dit gav han en konsert i Lund och på hemvägen en i Jönköping.

I september 1799 lämnade familjen Zaar Karlskrona. Johan Gottfrid Zaar hade äntligen lyckats skaffa sig en fast anställning i Örebro.

1799–1811: Örebro

I mitten av september 1799 annonserade Örebro Stadskyrka i lokalpressen att församlingens nye kantor, Kungl. kammarmusikern Zaar, följande söndag skulle tillträda sin tjänst.⁴⁷ Tjänstebestämmelsen var "Cantor Scholaris" vilket angav att Zaar som kantor även skulle ha hand om sång- och musikundervisningen i stadens trivialskola. På samma sätt som Zaar gjorde när familjen bosatte sig i Karlskrona annonserade han vid ankomsten till Örebro i lokalpressen om de tjänster han och hustrun kunde stå till tjänst med: bistå herrskap såväl i staden som på landet som önskade undervisning i sång och musik för sina barn; hustrun kunde förfärdiga alla sorters fruntimmersprydnader efter nyaste mode och ämnade även öppna en "fransk" skola, där bland annat undervisning i språk, sömnad och broderi skulle erbjudas.

I många avseenden tycks de 12 år som familjen bodde i Örebro ha inneburit en lugnare och tryggare tillvaro än vad fallet var i Karlskrona. Inkomsterna från kantorstjänsten var knappast lysande, men med hjälp av diverse biinkomster kunde familjen ändå klara sig hyfsat bra. Det är osäkert om hustrun fick i gång någon "fransk skola" i staden, men av annonser i lokalpressen framgår att hon i stället försökte dra in pengar genom sömnadsarbeten av olika slag.

En av Zaars bisysslor var att tjänstgöra som klockare i församlingen. Genom den fick familjen flytta in i stadens klockargård. Ett stort antal smånotiser på sista sidan i *Örebro Weckoblad* och dess efterföljare *Örebro tidning* (från 1806) visar att klockargården med dess klockarfamilj fungerade som en slags central dit stadens invånare vände sig och anmälde en förlust genom slarv eller stöld av

⁴⁷ *Örebro Weckoblad* (14 september 1799).

allt från förkläden och halsdukar till sjöskumspipor och matsilver. Klockargården förmedlade också sysslor i kategorin dräng och piga, hushållerska och trädgårdsmästare. Sannolikt var det denna verksamhet som hindrade Frederike Zaar att bedriva skolverksamhet i klockargården. Zaar sa upp klockare-sysslan 1809 och familjen flyttade då till en annan bostad. Strax därefter annonserade Frederike Zaar att hon var beredd att ta emot elever i hel- eller halvpension.

Zaar gjorde 1801 en ansökan till länsstyrelsen om att få privilegium på all fest- och dansmusik som anordnades i Örebro och dess omnejd och att också få anta musiklärningar. Den beviljades inte men att han gjorde en sådan ansökan ger en vink om att han även sökte dryga ut sina löneförmåner med inkomster från profana musiktillställningar.⁴⁸ Jag återkommer längre fram till Zaars ansökan och vad som ur den kan utläsas om musikförsörjningen och musiklivet i en mindre stad som Örebro.

I likhet med hur Zaar agerade i Karlskrona sökte han tidigt kontakt med musikamatörer i Örebro. Under åren som följde dyker det då och då upp notiser om att han anförde dessa vid offentliga konserter. Antalet notiser härom är färre än de var i Karlskrona, men detta behöver inte innebära att Zaar var inaktiv på detta område. En förklaring kan vara att annonsering av konserter och liknande nöjen främst skedde medelst affischer.

Det finns belägg för att Zaar från 1806 började söka sig bort från Örebro. Han sökte först en tjänst som klockare vid domkyrkan i Uppsala men blev där utslagen av en perukmakare.⁴⁹ 1810 gjorde han ett nytt försök att få en klockartjänst, denna gång i Linköping, men misslyckades åter. Senare samma år kan Zaar, något oväntat och oplanerat, ha sett en annan möjlighet att lämna Örebro. Från slutet av juli till och med oktober fanns delar av Hovkapellet på plats i Örebro, med anledning av den urtima riksdag som med kort framförhållning förlades till Örebro från slutet av juli till oktober. Det finns ingen dokumentation som visar att Zaar mötte sina forna musikerkolleger och inför dem demonstrerade sin musikaliska kompetens liksom sin vilja att hitta en ny position. Det faktum att han några månader senare återanställdes i Hovkapellet ger emellertid en vink om att så kan ha varit fallet.

⁴⁸ Landshövdingens utslag på Zaars ansökan publicerades i *Örebro Weckoblad* (21 november 1801).

⁴⁹ *Uppsala Tidning* (8 augusti 1807).

1811–1818: Stockholm

Tidigt på sommaren 1811 flyttade familjen Zaar till Stockholm. Mönstret från Karlskrona och Örebro upprepades; Zaar annonserar om att familjen nu håller på att etablera sig i huvudstaden och där skall bedriva halvpension för barn som behöver lära sig språk, rita, räkna, läsa, musik, sömnad, broderier med mera.⁵⁰ Senare under hösten uppträdde Zaar tillsammans med Hovkapellet vid en offentlig konsert och presenterades då som ”Hr J. G. Zaar som wid Konungens Spektakler tillförene varit, och nu åter wid Kongl. Kapellet är engagerad”.⁵¹

Zaars anställning hos Hovkapellet upphörde 1815. Något år tidigare hade han tillträtt en tjänst som kantor i Hedvig Eleonora kyrka men klarade att upprätthålla denna längst till hösten 1816.⁵² Han tillbringade sina sista år sängliggande, sjuk och utfattig. Det sistnämnda omvittnas i den konkursdom han fick samma år som han insjuknade.⁵³

Hustrun Frederike öppnade, sannolikt redan 1811, en pension i ett hus vid Malmorgsgatan. Hur länge hon drev denna är inte känt. Hon dog i Göteborg 1834. Äldste sonen, Ludvig Zaar, medicine doktor och regementsläkare avled 1853. Den yngre sonen, Johan Zaar, djurläkare och regementshästläkare avled 1852. Dottern Fredrica Zaar gifte sig med en apotekare Åkam.⁵⁴

Kringresande med Norden som arbetsmarknad

Johan Gottfrid Zaars kringflackande liv som musiker ger goda inblickar i det musikliv som fanns utanför de stora metropolerna i norra Europa under senare delen av 1700-talet och tidigt 1800-tal. Hans karriär belyser också hur arbetsmarknaden gestaltades för en professionell musiker som inte var knuten till institutioner

⁵⁰ *Dagligt Allehanda* (13 juli 1811), 8.

⁵¹ *Dagligt Allehanda* (6 november 1811), 2.

⁵² Dokumenterat genom det brev han skrev till kyrkoherden i Hedvig Eleonora kyrka, A.A. Afzelius, Kungliga biblioteket, Brev (mm) till Arvid August Afzelius (KB1/Ep. A 4a).

⁵³ Tidigmoderna konkurser. Stockholms magistrat och Rådhusrätt 1687–1849, Dnr 2570/1814 (<http://www.tidigmodernakonkurser.se/index.php/post/view/9441>, hämtad 6 november 2022).

⁵⁴ Karle, *Hovkapellet i Stockholm*, 308.

i en huvudstad eller verksam som militärmusiker. Syftet med detta avsnitt är att med hjälp av Zaars biografi lyfta fram hur villkoren för arbete och försörjning gestaltades 1770–1820 för en professionell musiker i norra Europa som valde att frivilligt eller – som i Zaars fall av nödtvång – söka sin utkomst utanför huvudstäderna.

Efterfrågan på musiktjänster i städerna 1770–1820

Då som nu styrdes möjligheten att försörja sig som professionell musiker av behovet av musiktjänster, dvs. av efterfrågan på musik. I städerna vid denna tid går det att utskilja fem eller möjligen sex olika områden där insatser av professionella musiker efterfrågades: kyrkan, den civila förvaltningen, ordenssällskapen, det offentliga nöjeslivet (teater, andra slags ”spektakel”, dansnöjen, vauxhalls med mera) samt de privata hushållen.⁵⁵ Zaars göranden och låtanden visar dessutom på ett nytt område som långsamt uppstod inom det offentliga nöjeslivet: *offentliga konserter* inför en betalande publik. Sammanhängande därmed är de behov av professionell hjälp som de musiksällskap hade som från 1790-talet började bildas i svenska städer.

Mycket översiktligt gäller följande för perioden ca 1770–1820: Kyrkans behov av musik ombesörjdes av en kantor, en organist i de fall kyrkan hade en orgel samt, i viss mån och på vissa orter, av en klockare eller klockarpräst.⁵⁶ Zaar kom att periodvis uppehålla funktionerna som kantor och klockare, däremot aldrig som organist. Eftersom skolväsendet vid denna tid främst var en angelägenhet för kyrkan var också den grundläggande musikutbildningen något som huvudsakligen låg i kyrkans händer. Zaars och hans hustrus agerande på orter där de slog sig ner för längre perioder visar emellertid att de även försökte etablera undervisning i musik som delvis konkurrerade med kyrkans och skolornas utbildning i musik. Bland

⁵⁵ Jfr Greger Andersson, ”Städerna som musikmiljöer”, i Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter, red., *Musiken i Sverige. Frihetstid och Gustaviansk tid 1710–1820* (Stockholm: Fischer, 1993), 143 ff.

⁵⁶ Jfr Hilmer Wentz, *Klockaren i helg och söcken. Från medeltid till nutid* (Lund: Ekstrand, 1980). För fler referenser se även Eric Hammarström, *Han slog sönder sin fiol när han träffat en spelman som var bättre: om organister och klockare som folkliga ceremoni- och dansspelmän* (Umeå: Umeå universitet, Institutionen för kultur och medier, Etnologi, Skriftlig uppgift C, VT 2004). Nyare forskning kring klockare och kantorer som var verksamma i städerna under 1700- och 1800-talet tycks helt saknas.

annat riktade de in sig på att tillgodose den efterfrågan på musikutbildning som fanns för flickor, som ju vid denna tid och långt in på 1800-talet inte hade tillgång till den undervisning som kyrkan ytterst ansvarade för.

Den civila förvaltningens behov av musik uppstod främst i förbindelse med utåtriktad verksamhet, exempelvis festligheter anordnade när nya gemensamma byggnader eller anläggningar invigdes, vid firande av viktiga händelser i ortens historia (exempelvis årsdagen av att stadsprivilegier erhållits, att en belägring upphört, ett utbrott av pest kämpats ner etcetera) eller vid mottagningar anordnade för prominenta gäster på besök. I alla sammanhang som dessa efterfrågades som regel både ceremoniell musik och mer lättsam festhöjande musik.⁵⁷ Behov av dessa slag fanns i alla de städer Zaar kom att besöka och han var på flera ställen direkt aktiv i att tillgodose dem. Under sin vistelse i Karlskrona medverkade han exempelvis i de festligheter som staden anordnade i samband med Gustaf IV Adolfs besök den 4–15 oktober 1797, då huvudsyftet var att ta emot den blivande drottningen, Fredrika Dorothea Wilhelmina av Baden.⁵⁸ I de fall det fanns militära förläggningar med egen musikkår i en stad hyrdes inte sällan musiker därifrån in för festligheter i stadens regi. Militärmusikerna konkurrerade således om uppdrag som de ”fria” professionella musikerna gärna ville ha.

Det behov av i första hand ceremoniell musik som fanns inom det under senare delen av 1700-talet framväxande *ordensväsendet* i Sverige har inte studerats i någon större utsträckning, med undantag för användningen av musik inom frimurarordens loger.⁵⁹ Inom de senare sköttes en del av behovet av musik för sammankomsterna

⁵⁷ Om behovet av musik vid officiella evenemang för att hålla ordning på processioner och markera tillfällets festkaraktär se Boel Lindberg, ”Festmusik framförd av akademiska kapellet”, i Greger Andersson, red., *Spelglädje i Lundagård: 250 år med Akademiska kapellet* (Lund: Lund University Press, 1996), 65.

⁵⁸ Festligheterna i samband med Fredrika Dorothea Wilhelminas ankomst till Karlskrona med båt är väl dokumenterade i *Inrikes tidningar* (31 oktober 1797), 1–6. På s. 2 finns en relativt utförlig beskrivning av Zaars insats som anförare av uppförandet av ett verk för kör med orkester som han komponerat för tillfället.

⁵⁹ *Frimureriska tonsättare och frimurerisk musik: ett uppslagsverk* (Uppsala: Forskningslogen Carl Friedrich Eckleff, 2006). 1700-talets och det tidiga 1800-talets ordens- och sällskapsliv har inte studerats i någon större utsträckning, jfr Anders Simonson, *Bland hederligt folk: organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1820* (diss. Göteborg: Göteborgs universitet, Historiska institutionen, 2001), 9 ff.

av de egna medlemmarna. Det stora intaget av ordensbröder med musikalisk kompetens i frimurarloger i bland annat Stockholm under senare delen av 1700-talet vittnar emellertid om att professionell hjälp uppskattades.⁶⁰ Professionella musiker behövdes som regel också för de offentliga välgörenhetskonsserter som frimurarna arrangerade i syfte att samla in medel till de barnhus som ordern drev. Även Zaar blev medlem i frimurarloger i Göteborg 1787 och i Stockholm 1797⁶¹ samt i Karlskrona någon gång under åren 1797–1799.⁶²

Professionella musiker på jakt efter arbete kunde räkna med att kringresande teatersällskap, och i de större städerna de fasta teaternarna, alltid behövde musikaliska insatser.⁶³ En stor del av detta behov ombesörjdes av skådespelarna själva och, i viss utsträckning, av ortens amatörmusiker. Men var man, som Zaar, en förfaren sångare med meriter att ha arbetat med opera och teater, fanns här en möjlig inkomstkälla. Zaar lyckades också utnyttja detta på de flesta ställen där han vistades en längre period. Föreställningarna, eller spektaklen som de ofta benämndes vid denna tid, ägde rum i särskilt anpassade eller i mer tillfälliga lokaler och utgjorde ett viktigt inslag i *det lokala nöjesliv* som från 1700-talets mitt växte fram i många svenska städer. Zaars ambition vart han än kom tycks ha varit att försöka nå ungefär samma publik som sökte sig till teaternarna med de offentliga ”fullständiga instrumental- och vokalkonsserter” som han ledde och organiserade, oftast med hjälp av ortens amatörmusiker.

På 1700-talet introduceras i Sverige några nya nöjen i städerna som krävde insatser av musiker på någorlunda professionell nivå. En sådan var vauxhalls, en ursprungligen engelsk publik nöjesform med rika inslag av musik som under 1700-talet spred sig över den

⁶⁰ Beträffande logebröders eget musicerande se Greger Andersson, ”Elit och allmoge sida vid sida”, i Mats Olsson et al., red., *Gods och bönder från högmedeltid till nutid* (Lund, Nordic Academic Press, 2006), 246 f. Att professionella musiker ofta invaldes i frimurarloger framgår av Jonas Andersson och Andreas Önnersfors, Förteckning över svenska 1700-talsfrimurare, i Anderas Önnersfors et al. (red.) *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk: studier i det svenska 1700-talsfrimureriet* (Lund: Lunds universitet, 2006), 154–282.

⁶¹ Zaars medlemskap redovisas på s. 280 i Andersson & Önnersfors, *Mystiskt brödraskap*. Enligt en uppgift på s. 150 ströks han sedermera ur frimurarsamhället.

⁶² Leif Karlsson, *Musikliv i Karlskrona under forna dagar* (Karlskrona: distr. Blekinge museum, 2006), 8.

⁶³ Teaterföreställningar utan musik är synnerligen ovanliga. Jfr Frithjof Lund, artikeln ”Scenmusik” i *Sohlmans musiklexikon* (2a uppl., del IV, Stockholm, 1979), 288 ff.

europiska kontinenten.⁶⁴ På 1770-talet öppnades sommartid vauxhalls både i Stockholm och Göteborg under den tid då Zaar vistades i dessa städer.⁶⁵ Hans försök somrarna 1798 och 1799 att ordna vauxhalls på Hästö strax nordost om Karlskrona ledde inte omedelbart till någon efterföljd för detta slags nöjen utanför Stockholm och Göteborg.⁶⁶ Ett annat nytt fenomen i 1700-talets svenska städer var de klubbar för sällskapligt umgänge som oftast går under benämningen assembléer och vid vilka dans var ett stående inslag. Redan från omkring 1750 fanns det sådana assembléer i de mer livaktiga handelsstäderna och successivt blev de också vanligare i mindre samhällen. Det rörde sig om halvvoffentliga tillställningar riktade till de mer bemedlade stadsinnevånarna.⁶⁷ I både Karlskrona och Örebro där Zaar-familjen bodde under längre perioder ordnades under höstar och vårar regelbundet sådana assembléer.⁶⁸

Ordenssällskapen, klubbarna som ordnade danstillställningar (assembléer) liksom musiksällskapen kan på ett samhälleligt plan ses som yttringar av det associationsväsende som från senare delen av 1700-talet började växa fram och successivt ersätta äldre korporativa organisationsformer (som stånd och skrån).⁶⁹ Inte i någon ort i Sverige där Zaar prövade att hitta utkomstmöjligheter fanns det något

⁶⁴ David Coke & Alan Borg, *Vauxhall Gardens: a history* (New Haven: Yale University Press, 2011).

⁶⁵ Se "Nöjesetablissemang", <https://sv.wikipedia.org/wiki/Vauxhall>.

⁶⁶ Min sökning på "vauxhall" (och alternativ stavning "wauhall") i databasen *Svenska Dagstidningar* för perioden 1772–1818 visar att det skrevs om nöjesformen i många landsortstidningar. Det tycks emellertid endast ha varit i Stockholm och Göteborg som vauxhalls anordnades mer regelbundet.

⁶⁷ Eva Helen Ulvros, *Dansen och tidens virvlar. Om dans och lek i Sveriges historia* (Lund: Historiska medier, 2004), 181.

⁶⁸ I *Carlskrona Weckoblad* infördes 29 december 1798 en annons om att "Den Wanliga Assembléen för stadens Höga och Respektive Herrskaper samt de öfrige Inwånare", skulle anordnas på nyårsdagen 1799. I Örebro medverkade Zaar vid en fest ordnad av "Cassan af den 1 Nov" som ägde rum i en lokal kallad Assemblée-salen. *Örebro Weckoblad* (26 oktober 1799).

⁶⁹ Om assembléer som en form av de frivilliga associationer som lade grunden till 1800-talets medborgerlighet och nationella identitet i Sverige, se Lars M. Andersson et al., "Nationen så in i Norden" samt Dag Lindström, "Bland lindansare, oskyldiga nöjen och offentliga bakverk. Assemblé- och spektakelhuset i Linköping", i Henrik Edgren et al., red., *Nationen så in i Norden. Festskrift till Torkel Jansson* (Skellefteå, Artos & Norma bokförlag, 2013), 25 resp. 143 ff. Se även Torkel Jansson, "Associationsmouvementet före föreningsrörelsen", i *Historielärarnas förenings årsskrift* (1987/1988), 32–39.

musiksällskap. Det dröjde emellertid inte många år efter hans lite längre sejourer på en ort, som i Karlskrona och i Örebro, att sådana sällskap uppstod i dessa städer. Däremot fanns det i båda städerna flera ordenssällskap.

Slutligen kunde professionella musiker på 1700-talet räkna med att hitta engagemang vid fester av olika slag som *de privata hushållen* anordnade för att fira bröllop, födelsedagar eller andra viktiga tilldragelser i familjen. Ju högre ställning och rang dessa privata uppdragsgivare hade desto mer pengar kunde de förväntas vilja spendera på musik av hög klass exekverad helst av de professionella musiker som fanns att hyra in. När de bofasta musikerna (organister, kantorer, klockare, stadsmusikanter) inte räckte till i antal eller spelskicklighet, passade kringresande musiker gärna på att störa deras näringsfång.

Ordningar för musikförsörjning i svenska städer efter 1750

I de svenska städerna var det yrkesmässiga utövandet av musik inom alla de områden som kortfattat ringats in ovan under 1600- och 1700-talet nästan undantagslöst reglerat på ett eller annat sätt. Under senare delen av 1700-talet började dessa system för reglering av musikförsörjningen krackelera, men de fortsatte ändå att prägla och påverka musiklivet och musikernas villkor långt in på 1800-talet.

Zaars olika förflyttningar i jakten på engagemang efter att han 1780 lämnade Stockholm vittnar om att Skandinavien, men också länderna kring Östersjön, vid denna tid i stort utgjorde en gemensam arbetsmarknad med likartade villkor för yrkesverksamma musiker. I biografiavsnittet har vi kunnat följa hur Zaars kringflackande liv efter att han gjort sig omöjlig i Stockholm, förde honom till Kristiania, St. Petersburg, Göteborg, Köpenhamn, Helsingör, Lybeck, Karlskrona, Örebro och åter till Stockholm. I mina sökningar i svenska dagstidningar efter uppgifter om konserter som han arrangerade hittade jag notiser om att han gav offentliga konserter en eller flera gånger i Åbo, Lund, Jönköping och Norrköping. Gemensamt för många av dessa orter var att de var kuststäder med ett musikliv som under århundraden hade präglats av att man lätt nådde dem sjövägen.⁷⁰ Många av städerna delade erfarenheter av att en gång ha ingått i Hansans maktsfär med allt vad det innebar i fråga om

⁷⁰ Även för Örebros del var vattenvägen via Svartån, Hjälmarén och Mälaren och vidare genom Stockholm ut i Östersjön länge viktig för kontakterna med omvärlden.

styrelseskick, skolväsen och kulturella institutioner. Ytterst var det ett livligt handelsutbyte mellan städerna som lett fram till Hansans dominerande ställning och detta fortsatte långt efter att denna brutits. Utbytet krävde upprättande av transportleder för varor och människor. Dessa användes självklart också av musiker i deras sökande efter levebröd. Långt in på 1800-talet var detta förhållanden som påverkade musiklivet i flertalet av de städer där Zaar vistades längre eller kortare tid.⁷¹

Det går att urskilja två huvudmönster för hur musikförsörjningen ordnades i de områden som Zaar sökte sig till.⁷² I södra Sverige återfanns i de städer som grundlagts under tider då denna landsdel var dansk ett system med skråliknande privilegier som går under benämningen stadsmusikantväsende. Detta system var fristående från kyrkan, men ofta biträdde stadsmusikanterna kontraktssenligt organisten vid vissa gudstjänster. Stadsmusikanternas ställning garanterades genom ett privilegiebrev utfärdat av landshövdingen. Privilegierna innefattade ofta den omgivande landsbygden och en rätt att hålla gesäller och läringar.⁷³ I städer i övriga delar av landet – mellersta och norra Sverige inklusive Finland fram till 1809 – var det i stället organister (eller kantorer när orgel saknades) som med sedvanerätt upprätthöll en funktion som kan liknas vid den som de privilegierade stadsmusikanterna längre söderut hade.⁷⁴ Organisten, eller kantorn när orgel saknades, var i dessa städer som regel anställd både av staden och kyrkan. De saknade den starka rätt att stänga ute andra musiker

⁷¹ Detta arv och dess konsekvenser för musiklivet i området beskrivs i Carl Allan Moberg, "Drag i östersjöområdets musikliv på Buxtehudes tid", *Svensk tidskrift för musikforskning* (1957), 15–88.

⁷² Fabian Dahlström, "Staden som musikmiljö", i Greger Andersson & Bjørn Aksdal, red., *Musik i Norden* (Stockholm, Musikaliska akademien, 1997), 112. Dahlström återkommer till frågan om de skilda traditionerna i sin inledande text till *Stadsmusikanten, Organisten und Kantoren im Ostseeraum bis ca. 1850 / Stadsmusikanter, organister och kantorer i Östersjöområdet till ca 1850*, en undersökning publicerad elektroniskt 2013 inom ramen för NOS-H-projektet "Östersjöområdet som musiklandskap", <https://www.doria.fi/handle/10024/78703>, hämtad 27 januari 2023. Östersjöområdet uppfattades inom detta projekt i vidsträckt bemärkelse innebärande att städer vid vattendrag förbundna med Östersjön som Kristiania, Göteborg och St. Petersburg även ingick i undersökningsområdet (sida XXIV).

⁷³ Greger Andersson, "Privilegierade musikanter professionsstrategier under 1600- och 1700-talet", *Dansk årbog for musikforskning*, 1992, 20.

⁷⁴ Fabian Dahlström, *Stadsmusikanten, Organisten und Kantoren im Ostseeraum bis ca. 1850*, XXIX ff.

som följde med en ställning som stadsmusikant med privilegiebrev, men garanterades ofta en förstahandsrätt till spelningar inom stadens gränser utifrån den reglering av hantverkstjänster som gällde fram till dess skråväsendet avskaffades, först på landsbygden 1846 och därefter 1864 i städerna.⁷⁵ Inom detta område var det vidare sällsynt att ett system med musiklärlingar och -gesäller byggdes upp.⁷⁶

Musiklivet i slutet av 1700-talet i Zaars födelseort, den blekingska kuststaden Karlshamn, kan inordnas i den tradition som utvecklats i de svenska landskap som hörde till Danmark före freden i Brömsebro 1658, trots att staden fick stadsrättigheter först 1664. Fram till 1710, då en orgel installerades i den nybyggda kyrkan,⁷⁷ ombesörjdes stadens behov av musik av en stadsmusikant som även tidvis hade lärlingar och gesäller. Därefter hade man under en period både en organist och en fristående stadsmusikant.⁷⁸ 1719 fick staden en synnerligen kompetent organist vid namn Gottfried Lindemann (död 1741).⁷⁹ Han kom närmast från Stettin och genom honom fick Karlshamnsborna ta del av den rika musikkultur med en blomstrande stadsmusikantradition som rådde på andra sidan Östersjön. Utifrån de tillfällighetsverk som Lindemann komponerade efter sin ankomst till Karlshamn går det att sluta sig till att kvalificerade uppförandena nu kunde ske med hjälp av gemensamma insatser av Lindemann, skolans kantor och elever samt stadsmusikanten med lärlingar.⁸⁰ Vid Christian Wensters (1701–1779) tillträde som organist 1741 förenades posterna som organist och stadsmusikant dvs. stadsmusikantens privilegier fördes över till honom. Det innebar att Wenster styrde och organiserade musikframföranden inom alla de områden som beskrivits ovan, inom kyrkan och skolan, stadens behov av representativ

⁷⁵ Jfr artikeln "Näringsfrihet" i Wikipedia och där angivna referenser, <https://sv.wikipedia.org/wiki/N%C3%A4ringsfrihet>, hämtad 7 februari 2023.

⁷⁶ Dahlström, *Staden som musikmiljö*, 113.

⁷⁷ Invid 1702.

⁷⁸ Dahlström, *Stadtmusikanten, Organisten und Kantoren im Ostseeraum bis ca. 1850*, 173–174.

⁷⁹ Från Lindemann finns genom hans föregångare i Stettin en direkt länk till Dietrich Buxtehude och dennes verksamhet i Helsingör, Helsingborg och senare Lübeck. Jfr Heinrich W. Schwab *Der Ostseeraum*, 54.

⁸⁰ Greger Andersson, "Stadsmusikanterna i Karlshamn under 1600-och 1700-talet", i *Karlshamniana*, Årsbok, årg. 3, 1988 (Karlshamn: Föreningen Karlshamns museum), s. 16; Eric Waalsteen, *Musikens uppförandepraxis i Karlshamn under perioden 1719–1741, med särskild hänsyn till Gottfried Lindemann och Carl Gustafs kyrka* (Malmö, Not och musik ateljé Sinnebilden, 2003).

musik, inom förenings- och ordenslivet, inom det offentliga nöjeslivet och slutligen också de som privathushållen efterfrågade. Det var denna ordning som gällde under Johan Gottfrid Zaars uppväxt. Stadsmusikantsystemet liksom organistens/kyrkans inflytande över skolans musikutbildning var således något Zaar var väl förtrogen med sedan barnsben. Dessa tidiga erfarenheter var sannolikt bestämmande för de strategier han längre fram tillgrip för att överleva som musiker.

1770, det år då Zaar lämnade sin uppväxtort och reste iväg till Lund för fortsatta studier, hade Karlshamn 2 640 invånare och var alls inte obetydlig.⁸¹ Tvärtom – med den tidens mått mätt var det en medelstor stad som befolkningsmässigt hamnade på 14:e plats bland Sveriges 82 städer.⁸² Här fanns en trivialskola genom vilken Zaar, av allt att döma, fick en gedigen grund som sångare och violinist och blev delaktig i den rika lokala musikkultur som hade växt fram i staden under organisterna Lindemanns och Wensters tid.⁸³ Med detta arv i ryggen vågade sig Zaar ut på en bana som professionell musiker.

Som framgår av Zaars biografi var det till en början en karriär som hovmusiker som främst lockade och som förde honom till Stockholm. Dessa ambitioner tvingades han sannolikt släppa när historien bakom hans skilsmässa 1779 började spridas. Från 1780 och fram till 1811, dvs. i drygt 30 år, var han i stället hänvisad till att söka sin utkomst som professionell musiker i städer där musikförsörjningen oftast var präglad av stadsmusikantsystemet eller reglerat i ett likartat system. Han utnyttjade därvid länge det förtroendekapital han samlat på sig som sångare och musiker i Stockholm under 1770-talet. Som regel presenterar han sig själv som ”Kungl. kammarmusikus” i de annonser om framträdanden som han satte in i lokalpressen i de städer där han försökte etablera sig. Titeln signalerade att han erbjöd bättre och finare musik än vad som normalt förekom på orten i fråga. Med den försökte han trumfa de invändningar som var att vänta mot det intrång han var på väg göra i ortens

⁸¹ Ortshistoria.se, Karlshamns befolkningsutveckling 1690–1995/Tabell 1, <http://ortshistoria.se/stad/karlshamn/befolkning#2>, hämtad 15 januari 2023.

⁸² ”Alla svenska städer: befolkning 1770-tal”, <http://ortshistoria.se/befolkning/1770t>, hämtad 15 januari 2023.

⁸³ Från Lindemann finns genom hans föregångare i Stettin en direkt länk till Dietrich Buxtehude och dennes verksamhet i Helsingör, Helsingborg och senare Lübeck. Jfr Heinrich W. Schwab, *Der Ostseeraum*, 54.

existerande ordning för musikkförsörjning. Tilläggas kan att han i de annonser om framträdanden som han satte in i lokalpressen nästan undantagslöst hade med en formulering om att han sökt och fått tillstånd – underförstått av stadens magistrat – till framträdandet. Han visste således mycket väl att intrånget behövde sanktioneras av stadens myndigheter för att han skulle slippa tråkigheter och trassel.

Resande musiker på randen till den stora omdaningens tid

Zaars idoga sökande efter försörjning i stad efter stad utgör samtidigt en god illustration av hur en gammal ordning, med ett musikliv utformat utifrån regler och förordningar om vilka som hade rätt att försörja sig som musiker, visserligen existerade men var på väg att lösas upp. Det skulle dröja långt in på 1800-talet innan de sista spåren var igensopade. Åtminstone fram till ca 1810 och ibland ända fram mot 1850 upprätthölls stadsmusikantsystem i de av Zaar besökta orterna i områden dominerade eller fordom dominerade av danskt rättstänkande, dvs. Danmark och Norge och Schleswig-Holstein (inkl. Lybeck) samt Skåne och Blekinge. I bilaga 1 redovisas Zaars längre och kortare vistelser i städer i Östersjöområdet 1756–1818 tillsammans med uppgifter om förekomsten av stadsmusikanter i dessa.⁸⁴

I Karlskrona fanns det fram till ca 1780 stadsmusikanter att döma av uppgifter i Dahlströms undersökning.⁸⁵ Sannolikt beror bristen på uppgifter om att det även efter detta år och in på 1790-talet skulle ha funnits en stadsmusikant i staden på att frågan är dåligt utforskad.⁸⁶ Även om det hade funnits en stadsmusikant i staden under Zaars tid som han behövde konkurrera med, kan hans svårigheter att etablera sig som fri musiker i staden sannolikt mer skyllas på att han också behövde tävla med militärmusiker knutna till den flottbas som fanns i staden om diverse privata spelningar hos de mer burgna

⁸⁴ Sammanställningen bygger på uppgifter hos Dahlström, *Stadtmusikanten, Organisten und Kantoren im Ostseeraum bis ca. 1850*. Undersökningen bör ses som ett "work in progress" och har en del inkorrekta uppgifter som sannolikt inte kommer att kompletteras eller rättas. Dahlström själv är över 90 år och flertalet övriga medlemmar i den ursprungliga projektgruppen är över 80 år och inaktiva som forskare. Projektledaren Greger Andersson avled 2012.

⁸⁵ Dahlström, *Stadtmusikanten, Organisten und Kantoren im Ostseeraum bis ca. 1850*, 174 f.

⁸⁶ Jfr Leif Karlsson, *Musikliv i Karlskrona under forna dagar*, sida 4. Här skriver författaren att det varit "svårt att få några direkta uppgifter om detta [ett skräsystem med stadsmusikanter]. Zaars uppehåll i staden beskrivs på sida 8.

Sankt Nicolai Kyrka i Örebro före 1877 (med den gamla tornhuvan). Foto: okänd. Zaars tjänst som kantor i Örebro stadsförsamling 1799–1811 innefattade även sång- och musikundervisning i stadens trivialskola. Skolan som Zaar undervisade i var inrymd i den byggnad som skymtar i fonden, till höger om kyrkan. Kyrkan kallades på Zaars tid endast Örebro kyrka. Vid den urtima riksdagen i Örebro 1810 användes den som rikssal. Örebro stadsarkiv.

familjerna. Antagligen var det också militärmusiker som i första hand anlätades av stadens myndigheter vid prominenta besök och andra tillfällen när ceremoniell musik behövdes. Zaar kunde i dessa sammanhang endast räkna med att få begränsade uppdrag.⁸⁷

För Zaars vistelse i Örebro finns det en intressant källa om vilken roll stadsmusikantssystemet och den med detta sammanhängande frågan om privilegier hade i hans jobbstrategiska tänkande. I november 1801 kunde *Örebro Weckoblad*s läsekrets ta del av en skrivelse utfärdad av länets landshövding Samuel Löwenskjöld, där han tar ställning till en ansökan

från Zaar att ”med uteslutande rätt anförä Musique wid Dans och högtidligare tillfällen” samt också att anta och utbilda lärlingar som kunde bistå honom i detta värv. Efter att ha inhämtat magistratens i Örebro utlåtande skriver landshövdingen att han inte är beredd att ge Zaar ”något owillkorligt eller annat företräde, än det hans talang tillfälligtwis kan tilfalla.” I stället beslutar han att Zaar skall antas till

Musique-directeur i Länet, och särskilt för Örebro Stad, med rättighet at både wid högtidligheter och enskilte tillfällen anförä Musique, samt hos sig hålla, mantalsskrifwa och tildana Elever, hwilka under denna Zaar lemnade frihet, njuta, i likhet med andre läroämnen inom konsterne, lagligt beskydd och förswar, hwaremot Zaar åligger at med sit yrke, mot betingad wedergällning, gå Länets Innewånare tilhanda; dock att detta biträde må sträckas blott til dem honom därom anlita.⁸⁸

⁸⁷ Ett sådant uppdrag hade han exempelvis i oktober 1797 då han komponerade, repeterade in och dirigerade ett körverk (med instrumental beledsagning) i samband med den blivande drottningens landstigning i Karlskrona.

⁸⁸ *Örebro Weckoblad* (21 november 1801), 3–4.

Att Zaar med hjälp av ett privilegiebrev framöver skulle kunna hålla borta andra musiker som kunde komma i fråga när halvoffentliga dansnöjen (exempelvis assembléer) anordnades, eller när privatpersoner ville fira något, var det inte tal om. Möjligen kan det ses som en halv seger för honom att han fick kalla sig "Musique-directeur i Länet" samt tilldelades rättigheten att anta lärlingar. Det han uppnådde var därmed ett ganska beskedligt beskydd för sin näringsutövning utanför kantorstjänsten i Örebro Stadskyrka.⁸⁹

Dahlström har som nämnts inte tagit med några uppgifter om Örebro i sin undersökning, men redovisar data för andra orter i mellersta och norra Sverige som Växjö, Jönköping, Stockholm, Uppsala och Umeå. Örebro dyker i stället upp i en intressant notis som Dahlström citerar. Det rör sig om en upplysning som Åboorganisten Carl Petter Lenning lämnar i en skrivelse 1772. I de större städerna, som Stockholm, Uppsala, Örebro, Norrköping, har det aldrig funnits, skriver Lenning, någon "Stads-Musicus" med särskilda privilegier. I dessa städer, liksom i alla övriga mindre sådana är det i stället organisterna som är "Ordinarie Musici" med rätt att anställa och utföra musik vid bröllop och andra tillfällen där musik efterfrågas. Dessa uppdrag ska vara "til någon hielp och understöd samt liten förbättring uti deras ringa löner".⁹⁰

Av Lennings skrivelse framgår vidare att i hans föreställningsvärld är det i Tyskland som systemet med särskilda stadsmusikanter finns utbrett. Han tycks inte känna till att det också var allmänt utbrett i Danmark och i de forna danska länen i Sverige. I ljuset av denna okunnighet är det kanske inte så märkligt att Zaar knappt tre decennier senare hade en föreställning om att det skulle gå att få stadsmusikantprivilegier i Örebro.

Offentligt musikliv i Karlskrona: Zaars försök att etablera sig 1797–1799

De inblickar jag i föregående avsnitt förmedlat om hur villkoren i landsortens stadsmiljöer gestaltade sig för en kringresande musiker i

⁸⁹ Kompletterande forskning i lokala arkiv i Örebro län och stad skulle behöva göras om hur Zaar hanterade denna näringsutövning.

⁹⁰ ÅStA, RR Allegater 1772, B III a 18. Citerat efter Dahlström, *Stadsmusikanten*, XXIX.

slutet av 1700-talet visar att nya omständigheter för musiklivet höll på att växa fram i Sverige. Det system med privilegier som inte fick kränkas och krav på tillstånd för vad en musiker än ville företa sig hade luckrats upp och var på väg att försvinna. Vad ersattes det med? Behovet av musik upphörde ju inte. Syftet i följande avsnitt är att, utifrån Johan Gottfrids Zaars göranden och låtanden, skissera de nya villkoren för ett mer utåtriktat musikliv som höll på att växa fram i svenska städer kring sekelskiftet 1800. Syftet är också att visa att Zaar ingalunda var någon som bara ”hängde på” i denna utveckling. Tvärtom försökte han, mer eller mindre framgångsrikt, driva utvecklingen i nya riktningar.

Umgängesformer i rikets tredje stad

Det sena 1700-talet är tiden då låsningar som skapats av den rigida ståndindelningen långsamt börjar lösas upp. På det politiska planet betydde Gustav III:s nedmontering av adelns privilegier från 1770-talet att borgarståndets makt och möjligheter successivt ökade. En ny och ekonomiskt stark medelklass var på väg att växa fram i städerna. I takt med borgarståndets ökade ekonomiska inflytande genom handel och möjligheter till innehav av poster i ämbetsverk och i städernas civila förvaltning ändrades också sättet att umgås. En offentlig, öppen arena växte fram, som bland annat innebar större möjligheter att mötas över de gränser som stånd och rang tidigare satt upp.

I Karlskrona, som med sina drygt 10 000 invånare i slutet av 1700-talet var Sveriges tredje största stad och nästan lika stor som Göteborg, bildades 1796 ett läsesällskap som utgör ett gott exempel på det slags nya mötesplatser utanför privathemmen som nu uppstod i svenska städer. Bengt Utterström, som undersökt detta sällskaps tillkomst och verksamhet, förmedlar en insiktsfull beskrivning av bakgrunden till dess uppkomst som har relevans också för förståelsen av vad Johan Gottfrid Zaar försökte åstadkomma när han beslöt sig för att slå sig ner med sin familj i Karlskrona.⁹¹

År 1797, när familjen Zaar flyttade till Karlskrona, hade staden börjat hämta sig efter den stora brand som 1790 ödelade nästan all

⁹¹ Bengt Utterström, *Läsesällskap och länebibliotek i Karlskrona 1794–1863: Idéströmningar och tidshändelser återspeglade i ett landsortsbibliotek* (Karlskrona: Föreningen Gamla Karlskrona Årsbok 1958–1959). Redan 1794 uppstod ett länebibliotek i staden. Det uppgick 1803 i det 1796 stiftade Läsesällskapet.

bebyggelse i de centrala delarna. Livet hade sakta återgått till något invånarna kunde kalla det normala. För många familjeförsörjare innebar det tjänstgöring som officer eller manskap på flottbasen. Karlskrona var huvudbas för den svenska flottan och hade drygt hundra år tidigare anlagts för detta ändamål. Förutom militärer i tjänst befolkades staden av civilmilitärer av olika slag, kontorister, kassörer, kamrerare, kommissarier, jurister, läkare, präster och lärare. Utterström skriver:

Staden kunde betraktas som ett bihang till Flottan. Officerarna dominerade sällskapslivet [...] Genom officerarna fick den gustavianska hov- och salongskulturen rotfäste i Karlskrona: Hertig Carl vistades i egenskap av storamiral rätt ofta i staden. Man försökte roa sig på samma sätt som i huvudstaden, anordnade baler, maskerader och assembléer och delade tidens allmänna teaterintresse.⁹²

Andelen handelsmän var måttfull, vilket hängde samman med att staden inte hade ett stort omland. Mer framträdande var sjöfarten och rederiverksamheten. Fartyg från ett stort antal Östersjöhamnar anlöpte staden regelbundet. Den livliga sjöfarten gav både materiella och andliga impulser.

En mängd ordnar och sällskap av olika slag hade bildats i staden.⁹³ Utterström räknar upp Örlogssällskapet (bildad 1784), Frimurarorden (1762), Coldinuorden (1769), Sällskapet Pro Lantura (1786) och Societeten (omkring 1815, senare ombildad till en loge av Amarantherorden).⁹⁴ Där fanns även ett Concordiasällskapet (bildat 1759) med verksamhet av vetenskaplig och vitter karaktär.⁹⁵ Senare på 1810-talet tillkom ett amatörteatersällskap, ett kvartettsällskap och ett musikaliskt sällskap.⁹⁶ Även i religiöst avseende var Karlskrona rikt försedd. Staden hade tre kyrkor med varsin församling – Amiralitetskyrkan till vilken en stor del av flottans anställda hörde, Stadskyrkan och Tyska kyrkan – och kunde även ståa med

⁹² Utterström, *Läsesällskap och lånebibliotek i Karlskrona 1794–1863*, 10.

⁹³ Utterström, *Läsesällskap och lånebibliotek i Karlskrona 1794–1863*, 13.

⁹⁴ Uppgifter om tillkomstår är hämtade från J. Bromé, red., *Karlskrona stads historia D. 2 1790–1862* (Karlskrona, 1934), 549 f.

⁹⁵ Jonas Arnell-Szurkos, *Ordenssällskap införda i Sverige 1759–1774*, <http://www.arnell.cc/1750.htm>, hämtad 27 juli 2023.

⁹⁶ Utterström, *Läsesällskap*, 14. Amatörteatersällskapet bildades 1825, musiksällskapet 1815. För kvartettsällskapet saknas uppgift om tillkomstår.

ett bibelsällskap och ett teologiskt samfund.⁹⁷ Det sistnämnda hade stiftats av Hans Bergeström (1735–1781), lektor i engelska vid den kadettskola som fram till 1792 fanns i Karlskrona. Han är i detta sammanhang värd att minnas utifrån de insikter om ett krackelerande samhällssystem han förmedlar i några Swift-inspirerade satiriska skrifter utkomna på 1770-talet i Karlskrona.⁹⁸ ”Hans adelshat tycks ha varit fullkomligt rödglödgar”, anmärker Utterström och hävdar att detta hat om något var ett uttryck för hur det bland de ofrälse civilmilitärerna liksom bland de ofrälse officerarna i staden, växte fram en medvetenhet om att adelns anspråk på att alltid ha förstahandsrätt till de högre officerstjänsterna och administrativa poster inte var självklara. I den sociala mikrovärld som Karlskrona representerade stack adliga personers laster, som egennytta, bestickning, extravagans eller ren dumhet, tydligt ut när de exponerades i det relativt begränsade offentliga umgängeslivet i staden.

Läsesällskapet i Karlskrona bedrev lånebiblioteksverksamhet. Utterström tror att en av anledningarna till att det uppstod kan ha varit att staden långt in på 1800-talet saknade ett gymnasium.⁹⁹ Eftersom gymnasierna länge i första hand sågs som prästutbildningsanstalter var detta inte så märkligt. Bristen på högre utbildning i staden och den med en sådan sammanhängande mer kvalificerad musikutbildning kan för övrigt också ha spelat en roll för Zaars beslut att flytta till Karlskrona.¹⁰⁰

Ett annan orsak till bildandet av Karlskrona läsesällskap var intresset för tidningsläsning och diskussion bland bildningsörstande karlskronabor.¹⁰¹ Den livliga båttrafiken ut och in till Karlskrona hamn innebar att utländska periodika från städerna runt Östersjön lätt nådde staden. Karlskrona kunde också själv skryta med att ha varit en av de första städerna i landsorten med en egen lokaltidning. *Carlskrona Weckoblad* kom ut med sitt första nummer redan 1754.

⁹⁷ Utterström, *Läsesällskap*, 14.

⁹⁸ Bergeström, Hans, *Indianiske bref. Eller Utförl. beskrifning öfwer twänne obekanta rikens moraliska, politiska och oekonomiska beskaffenhet* (Karlskrona, 1770).

⁹⁹ Utterström, *Läsesällskap*, 13.

¹⁰⁰ Redan i den första annonsen Zaar låter sätta in i *Carlskrona Weckoblad* kort efter sin ankomst till staden lovar han att stå till tjänst med ”information i sång och musik, såväl inom, som utom hus.” *Carlskrona Weckoblad* (3 mars 1797).

¹⁰¹ Carolina Moberg, *Karlskrona stadsbibliotek 1906–1959: en bit av ett biblioteks historia* (Borås: Högskolan, 2008), 12, <http://bada.hb.se/bitstream/2320/3476/1/o8-16.pdf>, hämtad 21 februari 2023.

Denna väl etablerade nyhetsförmedlare blev, åtminstone inledningsvis, Zaars viktigaste medium för att sprida information om vad han och hans hustru hade att erbjuda stadens medborgare. På spel stod familjens överlevnad – en familj med tre barn, 8, 5 respektive 3 år gamla.

Makarna Zaar bedömde sannolikt att Karlskrona kunde erbjuda dem tillräckliga möjligheter till försörjning. För hustruns del gällde undervisning i språk, konstnärliga ämnen och husliga göromål främst i halvpensionsform. För mannens del musikundervisning och arrangering av konserter för en publik med smak och förfining god nog att uppskatta musik med konstnärliga ambitioner. I staden fanns en ganska stor bildad publik som kunde förmodas uppskatta mer komplicerad musik och visa stadens uppåtsträvande medelklass var smakribban borde sättas.¹⁰² Samma elit och statusjagande medelklass hade behov av att utbilda sina barn i konstnärliga ämnen – Frederike Zaar erbjöd sina tjänster både till flickor och pojkar. I staden fanns också embryon till mer offentliga umgängesformer. Resande teatersällskap tog sig gärna dit och gav föreställningar under längre perioder och staden ansågs allmänt vara en god teaterstad. På 1780-talet inrättades i en materialbod ägd av staten ett särskilt ”komedihus” som fick utsmyckningar av stadens store konstnär, bildhuggaren Johan Törnblad.¹⁰³ Förutom teaterföreställningar gavs här för första gången i stadens historia maskerader som var öppna för dem som kunde betala.¹⁰⁴ Andra offentliga nöjen som ägde rum från och till var assembléer, baler ordnade i offentligt tillgängliga lokaler för en betalande ”allmänhet”.¹⁰⁵ Till staden kom också då och då tillresande musiker och gav konserter, antingen ensamma eller i par

¹⁰² Utterström, *Läsesällskap*, 15. Jfr även Charlotta Wolff, ”Musikkultur och musiksmak i 1700-talets Sverige. Ett bidrag till lyssnandets historia”, i *Historisk Tidskrift för Finland*, årg. 100/4 (2015), 425 ff.

¹⁰³ William Anderson, *Svenskt stadsliv under 1700-talet. Tidsbilder från Karlskrona* (Stockholm, 1912) 108. Teatern tycks ha klarat sig igenom den stora branden 1790. Den reparerades grundligt 1841 varvid Törnblads utsmyckningar och målningar förstördes.

¹⁰⁴ Janrik Bromé, red., *Karlskrona stads historia Del 1 1680–1790* (Karlskrona, 1930), 547 ff.

¹⁰⁵ Jfr citat ovan av Utterström (fotnot 90). Modet att ordna assembléer vid sekelskifte 1800 beskrivs väl av Topi Artukka, Konstruktionen av ett urbant sällskapsliv. Åbo Societetshus som centrum för societeten i början av 1800-talet, i *Historisk tidskrift för Finland* 103/3 (2018), 398 ff.

och någon gång tillsammans med lokala förmågor – amatörer – som kunde uppbådas i staden.¹⁰⁶

För att fullborda bilden av Karlskrona som den tedde sig i slutet av 1700-talet bör tilläggas att antalet fattiga var stort och att det på stadens gator fanns ett utbrett tiggeri.¹⁰⁷ Även de båtsmän, dvs. indelta sjömanskap om ca 1 500–3 000 personer som tidvis var förlagda till staden, orsakade en hel del oreda i det offentliga rummet.¹⁰⁸ I staden fanns också ett ovanligt stort antal utskänkingsställen:

Karlskrona var tracteurernas gyllene stad [...] här fanns en stor garnison, som efter dagens mödosamma arbete behöfde skölja strupen med ett stop öl eller en remmare rhenskt. Från tull till tull lågo de spridda [...] och under krigsåren vid 1700-talets slut blef deras antal rent af oroväckande.¹⁰⁹

Också Zaar gav sig till sist in i denna näringsgren som kaffehusvärd och biljardägare för en kort period.

Offentlig konsertgivning i Karlskrona före och åren efter Zaars bosättning i Karlskrona

Med hjälp av sökningar på ordet konsert (stavat på allehanda sätt) i databasen *Svenska Dagstidningar* går det att få en överblick av hur vanligt det var att offentliga konserter ordnades och annonserades ut i Karlskrona före och efter de 3 år då familjen Zaar var bosatt i staden. En sådan sökning ger resultatet att under åren såväl före som närmast efter 1797–1799 utannonseras mycket få konserter jämfört med vad som skedde under Zaars tid.

Under en period av drygt 30 år före Zaars ankomst till Karlskrona hittar man endast 14 annonser om offentliga konserter.¹¹⁰ Den allra

¹⁰⁶ Sökningar på ordet konsert (med olika stavningar) i *Carlskrona Weckoblad* utgivna under tjugotalet år före Zaars ankomst till staden 1797 ger jämförelsevis få träffar. En del resande musiker tycks dock ha avstått från att annonsera i lokalpress och nöjde sig med att sätta upp affischer.

¹⁰⁷ Utterström, *Läsesällskap*, 13.

¹⁰⁸ Harry R:son Svensson, *Fabian Philip, familjen Ruben och örlogsstaden. Entreprenörsfamiljen som grundade Mosaiska församlingen i Karlskrona 1780–1945* (diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2017). Kapitlet 'Karlskrona – en kort historik', 53 ff.

¹⁰⁹ Anderson, *Svenskt stadslif*, 37.

¹¹⁰ En hel del offentliga konserter annonserades ut genom affischer som sattes upp på olika håll i staden. Dessa innehöll ofta mer information om vad som skulle framföras och vilka som medverkade.

tidigaste annonsen sätts in av organisten Steinche i Tyska kyrkan och gäller en fullstämmig konsert med "åtskillige berömda Auctors arbeten i Tyska Skolan."¹¹¹ Fem år senare, 1770, uppträdde några italienska musiker (Roussignol, Gedani och Peretz) i rådhusalen i en konsert i mars. I september samma år lovade musikern Christian Joachim att varje onsdag ge "offentelig Concert" mellan kl. 4 och 6 i handelsmannen Saniters hus. Hur länge dessa skulle fortsätta framgår inte av annonsen.

Därefter dröjer det sex år innan nästa annons dyker upp. Då gäller det en välgörenhetskonsert som ska anordnas av "Herrar musikamatörer" till förmån för ett barnhus inrättat av frimurarorden.¹¹² Så vitt jag kunnat finna är detta första gången som en sådan grupp av musikamatörer omnämns i *Carlscrona Weckoblad*, men framöver dyker den titt som tätt upp som medverkande i olika slags musiksammanhang. Annonsering om välgörenhetskonsalter till förmån för barnhuset görs också 1777 och 1782.¹¹³ Vid två andra tillfällen anordnas konsalter till förmån för den "fattigskola" som drevs av Amiralitetsförsamlingen.¹¹⁴ Också vid dessa var det "Herrar Amateurer" som anordnade konsalten.

Före Zaars ankomst till Karlskrona annonserade ytterligare några musiker, utöver de som redan nämnts om sina avsikter att ge konsalter. 1777 vill "Hof-Claweristen och Director Mucises [sic]" Pehr Öman från Kalmar tillsammans med sångaren herr Subin utföra en fullstämmig konsert i Frimuraresalen.¹¹⁵ Tre år senare dyker Johan Gottfrid Zaar själv upp och erbjuder en konsert i handelsmannen Wolfs hus med solomusik på violin och sång.¹¹⁶ Året därpå hittade herr kapellmästaren La Hay till Karlskrona och var beredd att vid två tillfällen ge en "Brilliant Vocal och Instrumental Concert" med flera nya och vackra verk. En mademoiselle Råberg skulle medverka med ett par arior, liksom musiker på pukor och trumpeter (dvs. militärmusiker). La Hay utlovade också att framförandena skulle assisteras av flera musikamatörer.¹¹⁷

¹¹¹ *Carlscrona Weckoblad* (31 augusti 1765).

¹¹² *Carlscrona Weckoblad* (19 april 1776).

¹¹³ *Carlscrona Weckoblad* (15 februari 1777, 2 mars 1782).

¹¹⁴ *Carlscrona Weckoblad* (18 januari 1777, 2 januari 1779).

¹¹⁵ *Carlscrona Weckoblad* (21 mars 1777).

¹¹⁶ *Carlscrona Weckoblad* (22 juli 1780).

¹¹⁷ *Carlscrona Weckoblad* (12 oktober 1781).

Även efter Zaars sejour i Karlskrona är det glest med erbjudanden om offentliga konserter i lokalpressen. Zaars sista stora insats i stadens musikliv var anordnandet av en vauxhall i augusti 1799. Redan några dagar före denna passade en herr Waldau på att ge en konsert med solo och kvartetter på flera blåsinstrument i rådhusalen och han återkom några dagar senare med ytterligare en konsert.¹¹⁸ Informationen i annonserna om instrument tyder på att de uppträdande var militärmusiker. I de tre offentliga konserter som annonserades ut följande år genomfördes en av militärmusiker, medan två andra arrangerades av "Herrar Amateurer"¹¹⁹, som även stod för den enda i pressen annonserade konserten under 1801. De assisterade även de två tillresande musikerna Megelin och Westerdahl, båda med fasta anställningar i Hovkapellet vid en konsert i augusti 1802.¹²⁰ Efter sistnämnda år saknas annonser om offentliga konserter helt för följande sex år. Först i mars 1809 tycks musiklivet åter vakna till liv. Då annonserar musikamatörerna om att de åter vill ordna en rad konserter. Att döma av en annons införd i april detta år har de nu slutit sig samman och kallar sig "Musik-Amatör-Sällskapet."¹²¹ Detta var ett hastigt uppblossande intresse som inte höll i sig under åren som följde om man ser annonsering i lokalpressen som den enda säkra indikationen för detta. Med tanke på att det sex år senare uppstod en mer permanent organisation för konsertgivning i staden – Karlskrona Musiksällskap, bildat 1815, är det emellertid mer sannolikt att amatörerna även fortsättningsvis höll ihop och gav konserter.¹²²

Zaars konsertgivning i Karlskrona 1797–1799

Sett till antal och innehåll i de offentliga konserter som Zaar annonserade i *Carlskrona Weckoblad* under åren 1797–1799 var det hans ambition att erbjuda de bildade stadsborna fler tillfällen att ta del av vad som skulle kunna kallas den tidens bästa "konstmusik", det vill säga musik av viss komplexitet komponerad av kunniga och kända

¹¹⁸ *Carlskrona Weckoblad* (3 resp. 7 augusti 1799).

¹¹⁹ *Carlskrona Weckoblad* (1 och 9 april, 28 juni 1800).

¹²⁰ *Carlskrona Weckoblad* (14 augusti 1802), 3. För Megelin och Westerdahl, se Tobias Norlind & Emil Trobäck, *Kungl. Hovkapellets historia 1526–1926* (Stockholm, 1926), 136 med flera ställen.

¹²¹ *Carlskrona Weckoblad* (15 och 29 mars, 5, 12 och 26 april 1809). Således gav amatörerna 5 konserter denna vår.

¹²² Jfr Leif Karlsson, *Musikliv i Karlskrona under forna dagar*, 9 ff.

utländska och svenska tonsättare. Till de senare ansåg säkert Zaar att han själv hörde och uppförde således ofta egna verk vid sina konserter. Tyvärr är informationen om verk och tonsättare ofta bristfällig i de annonser han sätter in i tidningen och den blir dessutom successivt under de tre åren i Karlskrona alltmer uttunnad. En orsak till detta kan ha varit penningbrist. Det var billigare att berätta om programmet på handskrivna affischer som sattes upp runt om i staden. En annan var att utrymmet i den tryckta annonsen behövdes för annan information än vad som skulle spelas. Det senare gällde fram för allt från och med 1798 då Zaar började ”krydda” sina program med en del sensationer.

Rondo Polacca av Johan Gottfrid Zaar för violino primo. Noterna ingår i Salomon Eklins samling i Växjö lands- och stiftsbibliotek, nuvarande Växjö stadsbibliotek.¹²³

I de två första konserterna som Zaar anordnade nästan direkt efter sin ankomst i mars 1797 med hjälp av hustrun som sångare och stadens musikamatörer som ackompanjerande ”fullstämmig” orkester, satsade han på att erbjuda publiken musik som både bör ha varit bekant för den och innehöll nyheter. Av annonsen för den första konserten framgår att Zaar tillsammans med några musikälskande amatörer som han lyckats trumma ihop planerade framföra två verk av Ignaz Pleyel (1757–1831), en violinkonsert av Giovanni Giornovich (1747–1804), en aria (med Frederike Zaar som solist) av Johann Gottlieb Naumann (1741–1801) samt två verk av honom själv, ett violinsolo samt en Rondo Polacca. I konsertens andra avdelning framfördes några partier ur Stabat Mater av Giovanni Battista Pergolesi (1710–1736).

¹²³ Ett tack till Mathias Boström, arkivchef vid Smålands musikarkiv, som lokaliserat ett manuskript rubricerat ”Rondo Polacca. Violino Primo del Sign. Zaar” i Salomon Eklins samling i Växjö lands- och stiftsbibliotek. Detta är sannolikt det enda verk av Zaar som finns bevarat. Listan över verk av Zaar (Carl Nisser, *Svensk Instrumentalkomposition 1770–1830, Nominalkatalog* (Stockholm, 1943)) bygger på en genomgång av lokaltidningar som Nisser gjort.

Pergolesis Stabat Mater var det enda verket på programmet av äldre datum och kan mycket väl ha fungerat som dragplåster för konserten. I Stockholm hade det redan på 1750-talet uppstått en tradition att uppföra det under passionsveckorna och denna tradition upprätthölls också i andra städer.¹²⁴ Alla övriga stycken som framfördes var komponerade av tonsättare som fortfarande levde och som sannolikt de av Zaars konsertbesökare som hade något hum om musiklivet i Stockholm kände till.¹²⁵

Också för den konsert som Zaar anordnade en vecka senare tillsammans med hustrun och Herrar Musikamatörer meddelas programmet på en detaljerad nivå, dvs. namnen på tonsättarna anges liksom vad för slags verk det handlar om: ouvertyr av Hayden (ska sannolikt vara Haydn) spelad av hela orkestern, violinkonsert av Fodor¹²⁶ framförd av Zaar, recitativ och aria av Sacchini sjungen av Frederike Zaar,¹²⁷ Sonat nr 4 för soloviolin av konsertmästaren i Hovkapellet, Christian Friedrich Müller (1752–1827), exekverad av Zaar samt i andra avdelningen partier ur Pergolesis Stabat Mater. Ett Finale Allegro av Ignace Pleyel spelad av hela orkestern avslutade konserten.¹²⁸

För de konserter Zaar ger i fortsättningen i Karlskrona presenteras sällan så kompletta program i de annonser han sätter in i lokal-

¹²⁴ En sökning i databasen *Svenska Dagstidningar* med Pergolesi som sökord för perioden 1753–1800 visar på att traditionen med att framföra delar av eller hela Stabat Mater också fanns i flera landsortsstäder. I Karlskrona annonserades om ett framförande 1774 men därefter nämns det inte förrän Zaar dök upp i staden 1797. Se även Jfr Irmgard Leux-Henschen, ”Den anonyma musikestetiska debatten i Stockholms Posten 1779–1780”, *Svensk Tidskrift för musikkforskning* (1958), 61 ff.

¹²⁵ Giornovich, Giovanni var en italiensk violinist och komponist av kroatisk börd, som turnerade över en stor del av Europa. Han var verksam i St. Petersburg 1783–1786 dvs. under en period då också J. G. Zaar vistades i denna stad. Flera svenska violinister verksamma i slutet av 1700-talet hade violinkonserter av honom på sin repertoar men det finns inte några belägg för att han besökte Stockholm förrän 1803. Jfr Vjera Katalinic, ”Models of performances of travelling virtuosi in the Period of Classicism: Giornovich in Stockholm”, *“Music in Society” The Collection of Papers*, 10 (2018), 324 ff., <http://publications.mas.unsa.ba/index.php/zbornik/article/view/11>, hämtat 26 januari 2023. Johan Gottlieb Naumann hade under två perioder på 1770- respektive 1780-talet vistas längre perioder i Stockholm och komponerat tre operor för Kungl. Operan (Amphion 1778, Cora och Alonzo 1782 och Gustaf Wasa 1783). Sannolikt var arian ur någon av dessa operor.

¹²⁶ Sannolikt den holländske violinisten och komponisten Joseph Fodor (1752–1828).

¹²⁷ Antonio Sacchini (1730–1786), italiensk tonsättare, främst känd för sina operor.

¹²⁸ *Carlskrona Weckoblad* (24 mars 1797).

pressen. I stället nämns bara något namn och eventuellt en verkstitel med en hänvisning till att fullständigt program skall presenteras på affischer. Av detta skäl är det här mer meningsfullt att ge en mer summarisk översikt över de konserter som Zaar anordnade under sin tid i Karlskrona.

Våren 1797: sammanlagt nio konserter, inklusive de som nämnts här ovan. En av dessa ägde rum på påskdagen och bestod av en ”uti denne Stadens Stor-kyrka [...] till Dagen lämpad Fullstämmig Kyrko-Musique” framförd av Zaar med hjälp av musikamatörer.

Hösten 1797: Två engagemang i Karlskrona bestående av dels ett uppförande på Michaelidagen (söndagen den 1 oktober) av fullstämmig ”Kyrkemusic” under Zaars ledning,¹²⁹ dels medverkan i festligheter den 11 oktober i samband med den blivande drottningen Frederica Dorothea Wilhelminas landstigning i Karlskrona. Kort därefter gav sig Zaar i väg till Göteborg, där han att döma av flera annonser i *Göteborgs Tidningar* hade fått något slags engagemang vid teatern.¹³⁰

Våren 1798: 3–4 subskriberade konserter. Resten av denna säsong ägnades åt teaterverksamhet.

Sommaren 1798: en vauxhall i trädgården på Hästön strax utanför Karlskrona.¹³¹

Hösten 1798: konserter i Lund, Göteborg och Jönköping. I december annonserar han att han tillsammans med stadens musikamatörer skall ge den första konserten i en serie om 8 som enligt en cirkulerande abonnemangsplan skall genomföras denna säsong.¹³² Ingen mer annonsering om abonnemangsserien görs i *Carlskrona Weckoblad* och jag har inte funnit någon information att den verkligen kom till stånd. Två veckor senare anordnade Zaar en ”fullstämmig harmonikonsert” blandad med sång vilket tyder på att herrar musikamatörer hade bytts ut mot militärmusiker.¹³³

Våren 1799: Enligt annonser i *Carlskrona Weckoblad* uppträder Zaar på teatern vid två tillfällen i början av året med skådespel, musik

¹²⁹ *Carlskrona Weckoblad* (30 september 1797).

¹³⁰ Zaars framträdanden annonserade den 3 och 9 november samt 29 december 1797, vidare den 9 januari 1798.

¹³¹ Annonser i *Carlskrona Weckoblad* (14, 21, 25 och 28 juli 1798).

¹³² *Carlskrona Weckoblad* (5 december 1798).

¹³³ *Carlskrona Weckoblad* (12 och 15 december 1798).

mellan akterna (han själv på violin) och ett avslutande fyrverkeri.¹³⁴ I april lyckas han med ”gunstigt biträde av samtliga Respective Herrar Musique Amateurer” få till stånd en stor och fullstämmig vokal- och instrumentalkonsert.¹³⁵ Någon mer konsert förmår Zaar inte ordna denna vår efter att den kungliga förordningen om förbud mot införsel och försäljning av kaffe gjort det omöjligt för honom att fortsätta med driften av det kaffehus som nu sannolikt blivit familjens främsta försörjningskälla. I juli ordnas på teatern en föreställning av *De Okände eller Werld-förakt och Ånger* av Kotzebue till förmån för Zaar. I den notis om evenemanget som förs in i lokalpressen står att läsa:

Inkomsten af denna Representation är af Directionen gunstigast lämnad mig til förmohn. Mätte jag wara nog lycklig i min olycka, at kunna smickra mig af en wördad och wälgörande Almänhets ädelmodiga Åtanka och Medlidande, hwarom jag wördsammast anhåller.¹³⁶

I veckan som följde tackade Zaar för allt stöd han och familjen fått med en dikt publicerad i veckobladet. Innan familjen någon månad senare packade ihop sitt bohag och begav sig till Örebro där Zaar lyckats skaffa sig en fast position som kantor genomförde han en vauxhall som hade ungefär samma upplägg som året dessförinnan.¹³⁷

Epilog

Zaars idoga sökande efter arbetstillfällen efter att han, delvis genom oförsiktighet gjort det omöjligt att fortsätta som sångare och musiker i Hovkapellet i Stockholm, förde honom till många platser i Sverige och Norge men också i länderna kring Östersjön. Några mer allmänna iakttagelser och slutsatser som min forskning kring Zaar gett upphov till skall här avslutningsvis förmedlas.

¹³⁴ *Carlskrona Weckoblad* (9, 23, 26 januari och 2 februari 1799).

¹³⁵ *Carlskrona Weckoblad* (13 april 1799).

¹³⁶ *Carlskrona Weckoblad* (22 juli 1799).

¹³⁷ Jfr William Andersson, *Svenskt stadslif under 1700-talet. Tidsbilder från Karlskrona* (Stockholm, 1912), 39 och 106.

En första reflektion gäller de *sega strukturer* som Zaar hade att tampas med.¹³⁸ Äldre tiders sätt att ordna musikförsörjningen i städerna i skråliknande former spelade fortfarande en stor roll i flera av de orter där Zaar vistades. De levde kvar i de tillstånd att få uppträda, ensamt eller tillsammans med lokala musiker, som han nästan undantagslöst behövde skaffa fram från stadens styrelse. De bestämde sannolikt också vilka lokala musiker han kunde uppbringa och om det över huvud taget var möjligt att samla en publik. Dessa sega strukturer som gjorde sig gällande långt in på 1800-talet, blev också en hämsko för att bedriva ett musikalliskt entreprenörskap av det slag som Zaar försökte sig på.¹³⁹ Även i ett annat avseende tycks de sega strukturerna påverkat honom; som jag visat är det svårt att bortse från att Zaar under sin uppväxt fick sin grundläggande musikutbildning inom ett system präglad av stadsmusikantväsendet.

Till de sega strukturerna hörde också vid denna tid den hierarki som gällde inom musikerprofessionen. Finast och mest prestigefylld var positionen som hovmusiker, en position som Zaar lyckats erövra tidigt i sitt liv. Mycket talar för att hans sökande härs och tvärs i Norden och norra Tyskland hade som främsta mål att återerövra ställningen som hovmusiker. Detta tycks ha varit den viktigaste anledningen till att han länge hängde sig kvar i Danmark i förhoppning om att det skulle uppstå en vakans i det danska hovkapellet. Först när han blev upplyst om att endast danska medborgare accepterades där drog han vidare till norra Tyskland, där han för en kort tid lyckades få en fast tjänst som "Ratsmusikant" i Lybeck. Nästa anhalt blev Karlskrona och hans misslyckade försök att där etablera sig som fri entreprenör inom musik-, teater- och nöjesbranschen. Hans utväg den gången blev att söka en tjänst som kantor i Örebro, en position där hans kompetens som musiker sannolikt inte kunde komma fullt till sin rätt, men där han åtminstone kunde garantera familjen en mager men säker inkomst. När hans försök att få ensamrätt att spela vid danstillställningar och andra högtidligheter i Örebro slog slint, sökte han förgäves hitta en mer värlvönad position i de något större

¹³⁸ Jfr Gunnar Olofsson, "Dramatiska förändringar och sega strukturer", i Tommy Book & Kerstin Brodén, red., *Installation Växjö Universitet 1999: nytt universitet och nya professorer*, 82–86. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:diva-43241>.

¹³⁹ Jfr William Weber, "The musician as Entrepreneur and Opportunist, 1700–1914", i Weber, William, red., *The musician as entrepreneur, 1700–1914: managers, charlatans, and idealists* (Bloomington: Indiana University Press, 2004), 3 ff.

städerna Uppsala och Linköping. Zaars lycka tycks slutligen ha vänt när en urtima riksdag plötsligt förlades till Örebro sommaren och hösten 1810.¹⁴⁰ Detta innebar att medlemmar ur Hovkapellet tidvis vistades i Örebro, vilket gav Zaar möjligheter att återse forna arbetskamrater. Det kan vara en förklaring till att han knappt ett år senare lyckades bli återanställd i Hovkapellet och därmed uppnå målet att än en gång tillhöra musikerprofessionens högsta kast.

En analys av Zaars karriär utifrån sistnämnda perspektiv ger en direkt ingång till den tolkning av Wolfgang Amadeus Mozarts karriär som sociologen Norbert Elias gör i den lilla postumt utgivna skriften *Mozart. Sociologiska betraktelser över ett geni*.¹⁴¹ Elias beskriver här hur den 21-årige Mozart efter att han begärt avsked hos furstebiskopen i Salzburg 1777 för att han nekats tjänstledighet, söker tjänst bland annat vid hovet i München, hos patricierna i Augsburg, i Mannheim och i andra städer på kontinenten. I Paris antichambrerar han fåfängt men efterhand alltmer förbittrat hos inflytelserika adliga familjer. Till sist återvänder han, fylld av motvilja och besvikelse till Salzburg och får anställning som hovorganist och kapellmästare, en anställning som han snart lämnade för ett liv som "fri konstnär" i Wien.¹⁴² För att förstå betydelsen av vad detta betydde för Mozarts personliga och musikaliska utveckling behöver man, menar Elias:

erbjuda en trovärdig modell över dåtidens sociala strukturer särskilt som de legitimerar maktskillnaderna i samhället. Först med en sådan modell som redskap uppfattar man vad var och en, som utgjorde en del av detta samhälle, förmådde göra som individ och vad han – hur stark, hur stor, hur enastående han än var – inte förmådde. Först då kan man få klart för sig vilka oundvikliga tvångsmekanismer som påverkade den enskilde människan och hur hon reagerade på detta

¹⁴⁰ Den urtima riksdagen sammankallades med anledning av val till ny tronföljare sedan kronprinsen Karl August hastigt avlidit efter ett slaganfall. Örebro valdes som plats dels på grund av sitt centrala läge, dels på grund av att stadgarna för tronföljarval krävde att inga utländska sändebud fick vistas på valplatsen. Riksdagen varade från den 30 juli till den 13 november. Valet i Örebro innebar att Jean Baptiste Bernadotte utsågs till tronföljare.

¹⁴¹ Norbert Elias, *Mozart. Sociologiska betraktelser över ett geni* (Malmö: Aldebaran, 1992). Ett tack till Owe Ronström som uppmärksammat mig om relevansen av Elias analys av Mozarts fruktlösa jagande efter fast anställning för en förståelse av Zaars karriär.

¹⁴² Elias, *Mozart*, 12.

tvång; om hon böjde sig för trycket och därmed också präglades även i sitt musikskapande, eller om hon försökte undfly det, ja kanske till och med gjorde motstånd mot det.¹⁴³

Det finns en del paralleller i Zaars och Mozarts livsöden. Födelse-åren överensstämmer nästan, 1754 respektive 1756. Båda växer upp i en småborgerlig miljö där musikutbildning tidigt ingår i uppfostran. Mozarts musikaliska genialitet upptäcktes tidigt. Vi känner inte till om den unge Zaar också uppfattades som genial men det introduktionsbrev som rektorn i Karlshamn utrustade honom med framhåller hans enastående musikaliska begåvning. Det faktum att han redan som 20-åring knyts till hovet och operan i Stockholm talar också sitt tydliga språk om hans kvaliteter. När de båda av olika skäl hamnar utanför hovsfären vidtar kampen att ta sig tillbaka. I Mozarts fall misslyckades det.¹⁴⁴ Zaar lyckades däremot, men sannolikt till priset att hans musikalitet aldrig fick tillräckligt utrymme och stimulans att växa och utvecklas.

I kapitlets tredje del beskriver jag de *nymodigheter* Zaar introducerar i Karlskrona. En sådan är försöken att anordna konserter i abonnemangsform där publiken skolades in i att mer regelbundet lyssna på modernare och mer komplex musik än den som de mer sporadiskt uppträdande turnerande musikerna vågade erbjuda. Subskriptionsformen gav också ett längre tidsperspektiv som kunde motivera ortens amatörer att bättra på sin spelskicklighet. Zaar tog sannolikt fasta på detta och erbjöd undervisning för privatpersoner redan i de första annonserna han satte in i *Carlskrona Weckoblad* efter att han bosatt sig där.

Det finns all anledning att intressera sig för den grupp amatörmusiker som bistod vid Zaars konserter, såväl i Karlskrona som i orter som Göteborg, Lund, Norrköping och Jönköping. I konsertannonserna i de dagstidningar från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet jag använt, framträder de som en anonym massa omnämnda som "Herrar Musique-Amateurer", "Respective Amatörer" etcetera; inga namn meddelas någonsin. Detta fenomen skulle förtjäna att utforskas bättre. Tills vidare kan jag bara förmedla en förmodan att amatörerna bestod av män ur de bemedlade skikten

¹⁴³ Elias, *Mozart*, 12.

¹⁴⁴ Enligt Elias släppte Mozart aldrig sitt mål att få en fast anställning som hovmusiker på en nivå som motsvarade den begåvning han hade. Jfr a.a., 25 ff.

Kvartettspel i Karlbergs officersmäss omkring 1810. Akvarell av Jakob Otto Natt och Dag (1794–1865). Cellisten till vänster i bilden är Sven Gustaf Sommelius (1769–1845), en av de amatörmusiker som Johan Gottfried Zaar spelade tillsammans med vid konserter i Lund 1796–97. Övriga personer är bilden är Öhman (professor), violin; Aschling, violin; Lithander (soldat), viola. De två stående personerna är dansmästaren Öberg och språkläraren Felix. Digitalt museum.

som antingen med hjälp av en informator under uppväxtåren och/eller i skolmiljö och i universitetens akademiska kapell hade förvärvat tillräcklig skicklighet på främst stråkinstrument för att kunna bistå vid uppförande av ”fullstämmig instrumentalmusik”, det uttryck som ofta återkommer i tidens annonsering av konserter.¹⁴⁵ Zaar bör under sin korta tid i Lund som musikstipendiat och deltagare i akademiska musikaliska kapellets övningar lärt känna amatörmusiker som senare hamnade på olika poster som tjänstemän, lärare, jurister, läkare med flera yrken i de städer där han uppträdde som konsertgivare. Betydelsen av ett sådant nätverk ska inte underskattas. Jag vill tillägga att upptäckten att det i Karlskrona flera år före bildandet av ett musiksällskap där 1815, fanns en grupp som kallade sig ”Musik-

¹⁴⁵ Se bland annat Greger Andersson, ”Musikens miljöer”, i Jakob Christensson, red., *Signums svenska kulturhistoria* (Lund: 2006), 346; Lennart Hedwall, ”Hovmusik och konsert”, i Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter, red., *Musiken i Sverige II*, 84; Eva Helenius-Öberg, ”Musikälskare, mecenater och samlare”, i Jonsson & Ivarsdotter red., *Musiken i Sverige II*, 107 ff.

Amatör-sällskapet” har styrkt mig i tron att existensen av grupper av det slag som nämnda musikamatörer representerar, utgör en viktig faktor i framväxten av ett mer organiserat musikliv i svenska städer. Detta nya framväxande musikliv ingår i en moderniserande våg som uppstår i början av 1800-talet och på sikt omformar inte bara kulturlivet utan även hela det offentliga livet i de svenska städerna.¹⁴⁶ I ett europeiskt perspektiv innebär bildandet av musiksällskap i ett antal svenska städer från 1790-talet och framöver att Sverige också nås av trender som sedan länge gällt i andra delar av Europa.¹⁴⁷

Till sist vill jag lyfta fram ett mönster som framför allt blir tydligt när man granskar de strategier Zaar tar till för att ”sälja” sina tjänster i Karlskrona. Han försöker få så många som möjligt i Karlskrona att ekonomiskt stödja den verksamhet med offentliga konserter, teaterföreställningar och andra nöjen med musik som huvudattraktion (som vauxhalls) som han drar i gång. Syftet är givetvis främst att tjäna pengar som kan bidra till familjens uppehälle. Försäljningen marknadsförs med hjälp av ett flitigt annonserande i lokalpressen och genom att erbjuda rabatter till den som tecknar sig för flera konserter. Ibland, och detta gäller inte minst de framträdanden Zaar ordnar på stadens teater, försöker han dessutom krydda erbjudandena genom att locka med spektakulära fyrverkerier. Musiken blir på så sätt en vara som bjuds ut på en marknad till alla som kan betala med reda pengar. Den har, med ett uttryck känt bland annat från Karl Polanyi, som grundligt utforskat den framväxande kapitalismen i slutet av 1700-talet, *kommodifierats*.¹⁴⁸ Sannolikt felbedömde Zaar hur stor marknaden, dvs. den potentiella publikens storlek var i Karlskrona för konsertbesök av det slag han ville anordna.

Att Zaar misslyckas med vad han ville uppnå i Karlskrona kan delvis förklaras med att hans försök till etablering skedde i en tid som kan ses som en passage mellan det borttynande hovsamhället

¹⁴⁶ Jfr Torkel Jansson, *Adertonhundradets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt rum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870* (Uppsala: Uppsala universitet, 1985).

¹⁴⁷ Hans Erich Bödecker, Patrice Veit, ”Sociabilité, musique et concert. Approches et perspectives”, n I H.E. Bödecker & P-Veit red., *Les sociétés de Musique en Europe 1700–1920* (Berlin: BWV, 2007), 2 ff. Relevant i detta sammanhang är även Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet: kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället* (4 översedda uppl., Lund: Arkiv, 2003).

¹⁴⁸ Karl Polanyi, *Den stora omdaning: marknadsekonomin uppgång och fall*, 3 ombrutna och översedda uppl. (Lund: Arkiv 2012).

och det framväxande marknadssamhället. Det är anmärkningsvärt men samtidigt begripligt att han när han insåg att det inte gick att klara i sig i Karlskrona som fri entreprenör valde en fast anställning som kantor i en mindre stad. Utifrån detta perspektiv går det också att förstå att han i denna stad, Örebro, ”falder til patten” (som danskarna drastiskt förmår uttrycka det) och ansökte om förmåner i form av ett privilegiebrev som kunde ge honom inkomster som stadsmusikant, dvs. trygga förmåner som var åtråvärda i det musikförsörjningssystem han hade växt upp med.

Källor och litteratur

Källor

Arkivmaterial

Lund

Arkivcentrum Syd, Lunds universitets arkiv, Kansliet, Serie EX nr 7
Studentinskrifningshandlingar 1770–1775, Brev 1772, d 3 febr till
Rector Magnificus från Jöns Wettersén, Rector Sch: Carlshamn.

Stockholm

Kungliga biblioteket, Brev (mm) till Arvid August Afzelius (KB1/
Ep.A 4a).

Stockholms magistrat och Rådhusrätt 1687–1849, Dnr 2570/1814.
<http://www.tidigmodernakonkurser.se/index.php/post/view/9441>; (hämtad 6 november 2022).

Växjö

Växjö lands- och stiftsbibliotek. Salomon Eklins samling (Mus Ms
23a, nr 22) [verket finns även katalogiserat i RISM, och kan där
sökas på sökord ”Zaar Rondo polacca in F-minor”].

Örebro

Örebro Nikolai Kyrkoarkiv, A1/13 (1806–1810).

Digitala källor

Kungliga biblioteket, Digitaliserade svenska dagstidningar,
<https://tidningar.kb.se/>:

Carlskrona Weckoblad/Carlskronas Weckoblad

Dagligt Allehanda
Göteborgs Allehanda
Göteborgska Nyheter
Göteborgs Tidningar
Inrikes Tidningar
Jönköpings Allehanda
Nytt och Gammalt
Posttidningar
Stockholmsposten
Uppsala Tidning
Örebro Tidning
Örebro Weckoblad

<http://ortshistoria.se/befolkning/1770t> – Ortshistoria, Befolkning
<http://ortshistoria.se/stad/karlshamn/befolkning#2> – Ortshistoria,
Karlshamns befolkningsutveckling.

Tryckta källor

Bergström, Hans. *Indianiske bref. Eller Utförl. beskrifning öfwer twänne obekanta rikens moraliska, politiska och oeconomiska beskaffenhet.* =Anon.= *Carlscrona tryckt i kongl. am:ts boktryckeriet.* =1–2. 1770. Karlskrona: Amiralitetstryckeriet.
Zaar, Johan Gottfrid, *En swensk acteurs egen berättelse, om desz ungdoms händelser.* =Anon.= *Stockholm, tryckt hos Carl Stolpe, 1780.*, Stockholm, 1780.

Litteratur

Andersson, Jonas och Önnerfors, Andreas (2016). "Förteckning över svenska 1700-tals frimurare". I *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk: studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*. Red. Andreas Önnerfors, Henrik Bogdan, Henrik, Anders Simonsen & Jonas Andersson. Lund: Lunds Universitet. <https://portal.research.lu.se/ws/files/4475255/2603990.pdf>.
Andersson, Greger (1988). "Stadsmusikanterna i Karlshamn under 1600- och 1700-talet". I *Carlshamniana*, Årsbok, Vol. 3.
Andersson, Greger (1992). "Privilegierade musikanTERS professionsstrategier under 1600- och 1700-talet." I *Dansk årbog for musikforskning*, 1988–91:19, 20–53.

- Andersson, Greger (1993). "Städerna som musikmiljöer". I *Musiken i Sverige II. Frihetstid och Gustaviansk tid 1720–1820*. Red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson. Stockholm: Fischer & Co, 143–168.
- Andersson, Greger (2015). "Elit och allmoge sida vid sida: musicerandet på de skånska godsens ca 1700–1900". I *Gods och bönder från högmedeltid till nutid: Kontinuitet genom omvandling på Vittskövle och andra skånska gods*. Red. Mats Olsson, Sten Skansjö & Kerstin Sundberg [E-bok]. Nordic Academic Press, 227–262.
- Andersson, Greger (2006). "Musikens miljöer". I *Signums svenska kulturhistoria Frihetstiden*. Red. Jakob Christensson. Lund: Signum, 345–373.
- Andersson, Greger & Aksdal, Bjørn red., (1997). *Musik i Norden*, Stockholm: Musikaliska akademien.
- Andersson, Lars M. m.fl. (2013). "Nationen så in i Norden" i *Nationen så in i Norden. Festskrift till Torkel Jansson*. Red. Henrik Edgren m.fl. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 23–40.
- Anderson, William (1912), *Svenskt stadsliv under 1700-talet: tidsbilder från Karlskrona / af William Anderson*. Stockholm: Norstedt.
- Artukka, Topi (2018). "Konstruktionen av ett urbant sällskapsliv. Åbo Societetshus som centrum för societeten i början av 1800-talet". *Historisk tidskrift för Finland*. Vol. 103(3), 395–427.
- Bromé, Janrik red., (1934). *Karlskrona stads historia D. 2 1790–1862*. Karlskrona.
- Bödeker, Hans Erich & Veit, Patrice (2007). "Sociabilité, musique et concert". *Les sociétés de musique en Europe 1700–1920: structures, pratiques musicales, sociabilités*. Red. Hans Erich Bödeker, & Patrice Veit. Berlin: BWV, Berliner Wissenschafts-Verlag, 1–20.
- Böök, Fredrik (1907). *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809*. Diss. Lunds universitet. Stockholm: Bonnier. <http://litteraturbanken.se/forfattare/BookF/titlar/RomanensOchProsaBerattelsensHistoria/info>.
- Coke, David. & Borg, Alan (2011). *Vauxhall Gardens: a history*. New Haven: Yale University Press.
- Dahlström, Fabian (2013). *Stadtmusikanten, Organisten und Kantoren im Ostseeraum bis ca. 1850*. Åbo: Åbo Akademi. <http://www.doria.fi/handle/10024/78703>.

- Dahlström, Fabian (1997). "Staden som musikmiljö". I *Musik i Norden*. Red. Greger Andersson, & Bjørn Aksdal. Stockholm: Musikaliska akad., 107–130.
- Edgren, Henrik m.fl. red., (2013). *Nationen så in i Norden. Festskrift till Torkel Jansson*. Skellefteå, Artos & Norma bokförlag.
- Edlund, Barbro (1995). "Musikvänner i Malmö vid sekelskiftet 1800", *Elbogen, Malmö fornminnesförenings årsskrift 1995*. Malmö, 135 ff.
- Elias, Norbert (1992). *Mozart. Sociologiska betraktelser över ett geni*. Malmö: Aldebaran.
- Frimureriska tonsättare och frimurerisk musik: ett uppslagsverk* (2006). Uppsala: Forskningslogen Carl Friedrich Eckleff.
- Habermas, Jürgen (2003). *Borgerlig offentlighet: kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, 4. översedda uppl., Lund: Arkiv.
- Hammarström, Eric (2004). *Han slog sönder sin fiol när han träffat en spelman som var bättre: om organister och klockare som folkliga ceremoni- och dansspelmän*. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för kultur och medier, Etnologi, Skriftlig uppgift C, VT 2004.
- Hedwall, Lennart (1993). "Hovmusik och konsert". I *Musiken i Sverige II. Frihetstid och Gustaviansk tid 1720–1820*. Red. Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter. Stockholm: Fischer & Co, 61–88.
- Helenius-Öberg, Eva (1993). "Musikälskare, mecenater och samlare". I *Musiken i Sverige II. Frihetstid och Gustaviansk tid 1720–1820*. Red. Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter. Stockholm: Fischer & Co, 107–118.
- Hennings, Johann & Stahl, Wilhelm (1951/52). *Musikgeschichte Lübecks*. Kassel: Bärenreiter.
- Hillbom, Rune (1985). "Blekingesonen Johan Gottfrid Zaar: hans konstnärliga gärning och äventyrliga liv". *Blekingeboken*. Årg. 63, 31–54.
- Huldt-Nyström, Hampus (1969). *Fra munkekor til symfoniorkester: musikkliv i det gamle Christiania og i Oslo*. Oslo: Filharmonisk selskap 1919–1969.
- Jansson, Torkel (1985). *Adertonhundratalets associationer: forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*. Diss. Uppsala: Univ.

- Jansson, Torkel (1987/88). "Associationsmouvementet före föreningsrörelsen: aspekter på det tidiga 1800-talets organisationsväsende". *Historielärarnas förenings årsskrift*, 32–39.
- Karlsson, Leif (2006). *Musikliv i Karlskrona under forna dagar: med inriktning på verksamhet av ideell natur*. Karlskrona: Blekinge museum.
- Karle, Gunhild (2001). *Kungl. Hovkapellet i Stockholm och dess musiker 1772–1818*, 2 uppl. Uppsala: G. Karle.
- Katalinic, Vjera (2018). "Models of performances of travelling virtuosi in the Period of Classicism: Giornovich in Stockholm". "Music in Society" *The Collection of Papers*. Vol 10, 321–331. <http://publications.mas.unsa.ba/index.php/zbornik/article/view/11>.
- Koudal, Jens Henrik (2011). *For borgere og bønder, Stadsmusikantvæsendet i Danmark ca. 1660–1800*. København: Capella Hafniensis Editions.
- Leira, Halvard & Neumann, Iver B (2013). "Fremmede konsuler i Norge ca 1660–1905". *Historisk Tidsskrift* (DK), Bind 106 (2). <https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/56251>.
- Leux-Henschen, Irmgard (1958). "Den anonyma musikestetiska debatten i Stockholms Posten 1779–1780". *Svensk tidskrift för musikforskning* Vol. 40, 61–134.
- Lindberg, Boel (2016). "Att bidra till 'hjärtats och böjelseernas förädling'. Musicerande sällskap i svenska städer 1790–1860". I *Musikaliska sällskapet i Visby 200 år 1815–2015*. Visby: Musikaliska sällskapet, 90–120.
- Lindberg, Boel (1996). "Festmusik framförd av Akademiska kapellet". I *Spelglädje i Lundagård*. Red. Greger Andersson. Lund: Lund University Press, 77–100.
- Lindström, Dag (2013). "Bland lindansare, oskyldiga nöjen och offentliga bakverk. Assemblé- och spektakelhuset i Linköping", i *Nationen så in i Norden. Festskrift till Torkel Jansson*. Red. Henrik Edgren m.fl. Skellefteå, Artos & Norma bokförlag, 143–156.
- Lund, Frithjof (1975/79). "Scenmusik". *Sohlmans musiklexikon*, 2., revid. och utvidgade uppl. Stockholm: Sohlman.
- Moberg, Carl-Allan (1957). "Drag i Östersjöområdet musikliv på Buxtehudes tid". *Svensk tidskrift för musikforskning*. Vol. 39, 15–88.
- Moberg, Carolina (2008). *Karlskrona stadsbibliotek 1906–1959: en bit av ett biblioteks historia*. Magisteruppsats. Borås: Högskolan. <http://bada.hb.se/bitstream/2320/3476/1/08-16.pdf>.

- Olofsson, Gunnar (1999). "Dramatiska förändringar och sega strukturer". I *Installation Växjö universitet 1999: nytt universitet och nya professorer*. Red. Tommy Book & Kerstin Brodén. Växjö: Växjö Univ. Press, 82–86.
- Olsson, Mats, Skansjö, Sten & Sundberg, Kerstin (2015). *Gods och bönder från högmedeltid till nutid: Kontinuitet genom omvandling på Vittskövle och andra skånska gods*. Lund: Nordic Academic Press.
- Polanyi, Karl (2012). *Den stora omdaning: marknadsekonomins uppgång och fall*, 3. ombrutna och översedda uppl. Lund: Arkiv.
- Schwab, Heinrich (2011). "Der Ostseeraum. Beobachtungen aus seiner Musikgeschichte und Anregungen zu einem musikhistoriographischen Konzept." I *Studia Musicologica Regionis Balticae*. Hrg. Ole Kongsted. Köpenhamn: Capella Hafniensis Editions, 39–68.
- Simonsen, Anders (2001). *Bland hederligt folk: organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1820*. Diss. Göteborg: Univ.
- Sjöström, Carl (1901). *Blekingeska nationen 1697–1900: biografiska och genealogiska anteckningar jemte historik*. Lund.
- Svensson, Harry R:son (2017). *Fabian Philip, familjen Ruben och örlogsstaden: entreprenörsfamiljen som grundade Mosaiska församlingen i Karlskrona 1780–1945*. Diss. Stockholm: Univ.
- Utterström, Bengt (1959). *Läsesällskap och lånebibliotek i Karlskrona 1794–1863: idéströmningar och tidshändelser återspeglade i ett landsortsbibliotek*. Karlskrona: Föreningen Gamla Karlskrona.
- Wahlsteen, Eric (2003). *Musikens uppförandepaxis i Karlshamn under perioden 1719–1741, med särskild hänsyn till Gottfried Lindemann och Carl Gustafs kyrka*. Malmö: Not och musik ateljé Sinnebild.
- Weber, William (2004). "The musician as Entrepreneur and Opportunist, 1700–1914". I *The musician as entrepreneur, 1700–1914: managers, charlatans, and idealists*. Red. William Weber. Bloomington: Indiana University Press, 3–24.
- Wentz, Hilmer (1980). *Klockaren i helg och söcken: från medeltid till nutid*. Lund: Ekstrand.
- Wikipedia, artikeln "Vauxhall (Nöjesetablissemang)". [<https://sv.wikipedia.org/wiki/Vauxhall>].

Wikipedia, artikeln ”Näringsfrihet”. [<https://sv.wikipedia.org/wiki/Näringsfrihet>].

Önnerfors, Andreas, Bogdan, Henrik, Simonsen, Anders & Andersson, Jonas (2016). *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk: studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*. Lund: Lund University. [<https://portal.research.lu.se/ws/files/4475255/2603990.pdf>].

Bilaga 1

Johan Gottfrid Zaars längre och kortare vistelser i ett antal städer i Östersjöområdet åren 1756–1818

År då Zaar besökte staden	Stad	Stads- musikant- väsen	Stadsmusikanter vid tiden för Zaars vistelse i staden	Lärlingar/gesäller	Källhänvisning
1756–1772	Karlshamn	Ja	• Christian Wenster 1741–1779 • Per Öhman 1779–1792 • C.C. Widerberg 1792–1825	• Olof Möller efter 1792 lärling och därefter gesäll hos Widerberg	Dahlström, <i>Textfil Ystad-Aabenra</i> . pdf, tillgänglig via: https://www.doria.fi/handle/10024/78703 . [hämtad 6 februari, 2023], s. 173 f.
1772–1773	Lund	Ja	• Simon Eriander 1761–1781	Ja	Dahlström, <i>Textfil Ystad-Aabenra</i> , s. 224
1773–1780	Stockholm	Nej	–	–	–
1781	Åbo	Ja	• Johan Fredrik Jahn 1772–ca 1780	Ja	Dahlström, <i>Textfil Ystad-Aabenra</i> , s. 5 ff.
1782–1786	Christiania	Ja	• Peder Hoeg 1758–1795 • Friedrich Cristian Groth 1795–1828	Ja	Dahlström, <i>Textfil Ystad-Aabenra</i> , s. 42 ff.
1787–1788	Göteborg	Ja	• Henrik La Hay 1781–1794	?	Dahlström, <i>Textfil Ystad-Aabenra</i> , s. 124 ff.

Musikliv i Sverige kring år 1800: Johan Gottfrid Zaars karriär

1789–1793	Helsingør och Köpen- hamn	Ja	<i>Helsingør</i> • Carl Wilhelm Groneman, 1776–1812 <i>Köpenhamn</i> • B.P. Schreiber 1780–1792 • M. Bentzen 1796–1813 • E.Ch. Frost 1813–1829 • C.G. Füssel 1830–1860	Ja, på båda orterna	Dahlström, <i>Textfil</i> Ystad-Aabenra, s. 151, 187, 188
1793–1795	Lübeck	Ja	<i>Spielgreven</i> • W.J. Hintzelmann 1791–1797 • J.D. Hosfeld 1797–1811 <i>Ratsmusikanten</i> Staden hade 7 Ratsmusikanten. J.G. Zaar ”bekleidede [...] das Amt nur kurze Zeit, da er 1795 ’entwich” dvs. han hade upprätthål- lit tjänsten endast kort tid då han 1795 avvek [flydde].	I stadsmusiken ingick Spielgreven (Musikledare) Radstmusikanten, Spielleute och Türmer	Dahlström, <i>Textfil</i> Ystad-Aabenra, s. 235 ff.
1796/97– 1799	Karlskrona	?	?	?	Uppgifter om stadsmusikanter efter 1780 saknas (Dahlström, <i>Textfil</i> Ystad-Aabenra, s. 174 f.)
1799–1811	Örebro	–	–	–	Uppgifter saknas i hos Dahlström om stadsmusikanter eller privilegier lik- nande de som fanns i städer av samma storlek söderut i Sverige.
1811–1818	Stockholm	Nej	–	–	–

Kortare besök					
1777, 1797, 1798	Göteborg	Ja	• Uppgift saknas	• Uppgift saknas	Ling, J., <i>Apollo Gothenburghensis: Patrik Alströmer och Göteborgs musikliv vid 1700-talets slut</i> , STM 1999, s. 76
1796, 1797	Lund	Ja	Ingen stadsmusikant efter 1781. Möjligen övergick privilegierna till domkyrko-org. Christian Wens-ter d.y. (verksam 1783–1806).	Inga kända lärlingar eller gesäller efter 1780-talet	Möjligen övergick stadsmusikantens privilegier till domkyrkans musiker efter 1781. (<i>Dahlström, Textfil Ystad–Aabenra</i> , s. 261 f.
1796	Stockholm	Nej	–	–	–
1797, 1798	Jönköping	Nej	–	–	Fram till 1760-talet stadsmusikant-system som tidvis upprätthölls av stadens organist (<i>Dahlström, Textfil Ystad–Aabenra</i> , s. 167]
1799	Kristianstad	Ja	• Johannes Orre 1774–1818 • Nils Möller 1818– (även stadsorganist)	• B. Widerberg (musikus, efter 1818)	<i>Dahlström, Textfil Ystad–Aabenra</i> , s. 225
1807	Uppsala	Nej	–	–	–
1810	Linköping	Nej	–	–	–